

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

Amantensen fil. kand. <i>Jan Brunius</i> , Göteborg: Stockholms målårämbete intill 1700-talets mitt	65
Stockholms Malergilde biz zur Mitte des 18. Jahrhunderts	87

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

Professor <i>Gösta Berg</i> , Stockholm: "Loukkali- na" än en gång.	88
Repliker	90

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm: Manne Hof- rén, landsantikvarien som författare	91
--	----

RIG · ÅRGÅNG 48 · HÄFTE

3

1965

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Hovrättspresidenten *Sture Petrén*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Stiftelsen Skansens direktör professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Stockholms målärämbete intill 1700-talets mitt

Av Jan Brunius

”Allt tyder på — hvad ett studium af tidens bouppteckningar bestyrker — att målarkonsten ej blott älskades i adelshusen och på herrgårdarna, utan trängt långt djupare. I de borgerliga salarna mellan hyllorna med tennstopen och öfver ljuskistorna af ek hängde ej sällan mörknade porträtt, helt visst af större affektionsvärde än konstnärshalt, men bevis på, att målarkonsten småningom blifvit hemmastadd i den karolinska tidens Sverige.”¹

Så avslutar Oscar Levertin en översikt över det svenska 1600-talsmåleriet i inledningen till studien över Niclas Lafrensen d.y. De som utfört dessa borgerliga porträtt ”af större affektionsvärde än konstnärshalt” förmodas ha varit ”mer eller mindre uteslutande i hantverket kvarstående yrkesmålare”.

Att de yrkesmålare, som Levertin här talar om, inte äger någon direkt motsvarighet i vår tids hantverksmålare är alldeles klart, likaså att den tidens representanter för det konstnärliga måleriet endast på grund av sättet på vilket de utövade målaryrket inte betraktades som något i socialt avseende förmer än de enkla hantverkarna. Visserligen hörde exempelvis 1500-talsmålarna Willem Boy och Lambrecht Ryckx till de verkligt högt avlönade vid hovet, men de innehade ingalunda sina förnäma ställningar enbart därför att de var konstnärer utan snarare därför att målare på den tiden var säll-

synta och svåra att anskaffa. Höga löner och stora förmåner av annat slag lämnades samtidigt åt andra av hovets hantverkare såsom fjädermakare, snickare, livskräddare och bårdskärare².

Betecknande för denna inställning till konstnärsyrket är ett uttalande av Karl XI vid adlandet av Ehrenstrahl 1674, då konungen sade sig genom utnämningen vilja ”skilja en sådan konstnär från den gemena målarehopen, på det han med så mycken större förnöjelse och honneur må kunna idka sin konst”.

Ännu under 1600-talet hade en målare i Sverige således inte möjlighet att enbart i kraft av sitt konstnärskap frigöra sig från det tvång, som i form av skråämbetets stadgar och förordningar vilade på såväl den enkle hantverkaren som den konstnärligt skapande målaren. Först under 1700-talet ändras situationen, och konstnärernas kamp för en särställning i förhållande till yrkesmålarna och för frihet från skråtvång och borgerliga utskyl-der resulterar slutligen i inrättandet av konstakademien, vars äldsta stadgar från år 1773 bl.a. innehåller följande bestämmelse (Art. XIX):

”Icke heller må någon af Academiens Ledamöter vid utöfvandet af dess Konst, tvingas med de band, som Skrå-Ordningen åtfölja, eller af Skrå-Ämbeten kunna förmenas, at Publique Värk och enskylte Personer betjena.

¹ O. Levertin, Niclas Lafrensen d.y. (1899).

² F. Lindberg, Hantverkarna I (1947).

Äfven skola alla Konstnärer som äro af Aca-
demien, vara befriade ifrån alla slags utgifter
til Staden, och sådane som endast böra vara
Burskap och Borgerlig näring följaktelige.”³

Belysande för konstnärernas frigörelse-
kamp är Johan Pasch d.ä:s fejd med
Stockholms skråmålare på 1730- och 40-
talen, vilken slutade med att han av slotts-
byggnadsdeputationen erhöll lön för sitt
dekorationsarbete på slottet och år 1736
tilldelades rang och värdighet av ”konst-
målare”. I egenskap härav sökte Pasch
1748 också befrielse från borgerliga av-
gifter, vilket resulterade i att han med
hjälp av slottsbyggets ledare Härleman
erhöll titeln hovmålare och år 1749 be-
friades från utskylderna⁴.

Hur intimt representanterna för det
konstnärliga och det hantverksmässiga
måleriet ännu under denna tid likväl kunde
vara förenade, illustreras på ett ut-
märkt sätt av att samtidigt som Johan
Pasch strävade efter att bli erkänd som
socialt och konstnärligt överlägsen äm-
betsmålarna, mottog han beställningar på
och utförde arbeten som vagnsmålning
och enklare dekorationsmålning, vilket
egentligen hörde till målårämbetets verk-
samsområde⁵.

Befriade från skråtvång var hovmålarna
samt i enlighet med ridderskapets och
adelns privilegiebrev av år 1617 även de
målare, som stod i adelns tjänst, de s.k.
försvarskarlarna; år 1703 förlorade
adeln detta privilegium.⁶ Bland dessa icke
skråbundna målare befann sig givetvis ut-
öfvere av såväl det hantverksmässiga som
det konstnärliga måleriet, men som senare
skall visas har hovet och adeln i syn-
nerhet för enklare målningsarbeten i
ganska stor utsträckning begagnat sig av
ämbetsmålare.

Att flertalet av de i konsthistorien kän-

da målarna i egenskap av hovmålare har
stått utanför hantverksämvet är ganska
naturligt. Men hovet och adeln var inte
ensamma i behov av konst: förutom borg-
arnas väl ännu under 1600-talet tämligen
blygsamma efterfrågan på konterfej
skulle också kyrkans konstbehov tillgodo-
ses. Att detta i stor utsträckning har om-
besörjts av under skråväsendet stående
målare utvisar den betydelsefulla roll som
”Göteborgs Stadz Konst- och Målare Em-
bete” har spelat för de västsvenska kyr-
kornas utsmyckning med takmålningar
och altarbilder⁷.

En speciell kategori av målarna behöv-
de i likhet med hovets och adelns målare
ej tillhöra skråämvet, nämligen porträtt-
målarna: ”Dock såsom mäst i alle för-
nemnste Städher i Tyskland skeer, Måge
och Conterfejere sitt arbete idga som the
bäst kunne”⁸. Förklaringen till att dessa
av målårämbetet tilläts att arbeta fritt är
kanske den, som Lorentz Pasch d.ä. 1745
lämnar i sitt memorial till K. Maj:t med
anledning av att politiekollegiet krävt ho-
nom på en borgerlig avgift, nämligen att
man som porträttmålare inte kan använda
sig av gesäller: ”Därtill kommer, att jag
aldrig i något ämbete eller gille blivit upp-
tagen, emedan min métier, som är por-
trättmåleri, såväl här i riket som annorstä-
des alltid varit ansett som en fri konst,
som varken till skrå eller ämbete hörer;
kunnandes denna konst så mycket mindre

³ L. Looström, Den svenska konstakademien (1887).

⁴ S. Strömbom, Lorens Pasch d.y. (1915), s. 10—12.

⁵ Looström, a.a., s. 51 not.

⁶ E. Söderlund, Stockholms hantverkarklass (1943), s. 19 not 5.

⁷ H. Hegardt, Studier i västsvensk kyrklig konst (1923).

⁸ Skråordning för målårämbetena i riket av den 1 september 1622, Nordiska museets skråarkiv. Cit. ”Målarskrå”. Art II § 11.

dragas under något ämbete, som man därvid ej kan betjäna sig av några gesäller. Ornamentalsmålarna hava sitt särskilda skrå, så ej porträttmålarna"⁹.

Emellertid har inte alla porträttmålare utnyttjat denna frihet från skråtvånget, utan en hel del av ämbetsmålarna benämns i protokoll och handlingar "conterfejere" och har också arbetat som dylika. Ännu ett stycke in på 1700-talet kallas också målårämbetet i protokollen för "det beröml: Conterfej och Måhlare Embetet". Anledningen till att somliga porträttmålare föredrog att tillhöra ämbetet var kanske att de under 1600-talet hade svårt att försörja sig på enbart konterfejande — i målårskrået (art. II § 12) hade det bestämts, "att alle Conterfejere wara förbuditt, något sådant arbete förtaghe, som sielfwe Målare embetet widkommer och egentligen hörer"¹⁰.

Slutligen kan nämnas, att utövarna av sådana specialgrenar av målåryrket som tapetmålning och solfjädersmålning i Stockholm bildade egna gillen¹¹. Först omkring 1800 blev tapetmålårarsocieteten och målårämbetet förenade i en gemensam organisation, vilket skedde på tapetmålårarnas initiativ genom en skrivelse till kommerskollegiet och målårämbetet. Den 30 januari 1799 blev denna skrivelse uppläst för ämbetets medlemmar, och den 30 december två år senare trädde beslutet också i kraft. Att denna förening kom till stånd berodde på "sednare tiders förhållande i arbets vägen desse Slögder emellan, och i synnerhet nu då tid efter annan Ledamöter af det Lofl: Målår Ämbetet tillwunnit sig ordentliga Tapetmålårare Privilegier", som det heter i skrivelsen. Arbetsuppgifterna för målårare och tapetmålårare syns således ha blivit mer likartade, vilket är helt naturligt med

tanke på att målårämbetet genom konstakademins grundande förlorat sin ställning som organisation för konstnårere.

Målårämbetets organisation

Sveriges inlemmande i den kontinentala skråorganisationen skedde i någon större utsträckning först under 1300-talet och början av 1400-talet. Det åldsta kända stadgandet rörande ett hantverksåmbete är utfärdat av Magnus Eriksson år 1356 och gällde stockholmsskråddarna¹². Den viktigaste reformen av skråväsendet kom i Sverige till stånd på 1620-talet med ett generalåmbetsskrå år 1621 och specialskrån för de olika hantverken under åren 1621—1622. I senare förordningar, av vilka kan nämnas skråordningarna av år 1669 och 1720, utvecklades i stort sett de tendenser, som kommit till uttryck redan i denna första stora reform.

Den troligen åldsta skråordningen för stockholmsmålårarna är från år 1585¹³, men man får antaga, att målårarna då sedan en längre tid varit förenade i en gemensam organisation med karaktår av skrååmbete. År 1595 drogs målåråmbetet in under rådets kontroll¹⁴. Redan under medeltiden hade det för vissa åmbeten förordnats, att en medlem av stadsstyrelsen skulle deltaga i de ordinarie

⁹ Looström, a.a., s. 81.

¹⁰ Jfr K. E. Steneberg, Kristinatidens måleri (1955), s. 37, enligt vilken åmbetsstadgans bestämmelser rörande konterfejarnas frihet från skråtvång (art. II § 11) och det därav följande förbudet för dessa att utföra arbeten av hantverksmåssigt slag skulle gälla *alla* konterfejere, alltså åven dem som var inskrivna i åmbetet. Detta överensstår ej med förf:s uppfattning. Jfr åven Lorens Paschs ovan citerade skrivelse rörande porträttmålårarnas ställning.

¹¹ Jfr Hegardt, a.a., s. 11 not. 1.

¹² Lindberg, a.a., s. 61, samt A. Löfgren, Stockholms kanngjutareskrå, bd I, s. 4 ff.

¹³ Lindberg, a.a., s. 99. ¹⁴ Lindberg, a.a., s. 127.

sammankomsterna, och under vasaregimen gjordes denna bestämmelse till regel: en medlem av rådet, den s.k. rådsbisittaren, skulle alltid närvara då ämbetena sammanträdde. Avsikten härmed var ursprungligen endast att denne skulle tillse, att de staden tillkommande böter, som pålades ämbetsbröderna för vissa förseelser, inflöt i vederbörlig ordning, men så småningom utvidgades rådsbisittarens uppgift till att även omfatta kontroll av att stadgar och förordningar efterlevdes.

Hantverksreformen 1621—22 innebar ett försök att ge en enhetlig form åt hantverksämbetena i riket och att främja skråväsendets spridning över hela landet. Även om man avsåg att till en början tillämpa den nya skråordningen endast i Stockholm och upplandsstäderna, utformades såväl generalämbetskrået som specialkråna för de olika yrkena på ett sådant sätt, att de utan större ändringar skulle kunna användas i rikets alla städer. "Conterfeije och Målare Skråå, hwarefter the sigh uthi alla Städer i Sweriges Rijke rätte och regulera skole" lyder sålunda inledningen till det nya målarskrået av den 1 september 1622, trots att man stundom finner formuleringar, som visar att förordningen endast gällde stockholmsmålarna. I andra artikels åttonde paragraf bestäms sålunda antalet mästare "i dette Embetett . . . her i Stockholm" till åtta, och i samma artikels tjuogoandra paragraf finner man att "Embettzbröderna haffwa macht, att förschriffwe Målare ifrå Upstäderna" när det för kronoarbeta el. dyl. visar sig vara nödvändigt. Det var således denna skråordning som blev stockholmsmålarnas rättesnöre, och som med vissa förändringar i stort sett kom att gälla skråtiden ut.

Målarämbetets skråordning innehåller en bestämmelse (art. II § 6) att äldermannen är "förpflichtet att holle en reen Tenkebook, opå alle the saker som i Embetett förefalle kunne", d.v.s. föra protokoll. De äldsta av ämbetets protokoll är förkomna; bevarade är protokollen för åren 1663—1684 och 1702—1867, vilket senare år målarämbetets verksamhet upphörde.

Innehållet i dessa protokoll är summariskt och tämligen ensidigt. I allmänhet finner man förutom förteckningar över ämbetets medlemmar och uppgifter om vilka av dessa som har betalat sin avgift endast en mängd notiser om in- och utskrivning av lärpojkar och om avläggande av mästarprov, kortfattade beskrivningar av tvister mellan mästarna sinsemellan eller mellan mästare och gesäller, uppgifter om ämbetets inkomster och utgifter och mycket liknande. Med ledning av protokollen och 1622 års skråordning skall likväl något sägas om ämbetets organisation.

Stockholms målarämbete var ursprungligen ett slutet ämbete, d.v.s. antalet mästare var enligt skråordningen begränsat till åtta "på thet the sigh bättre nähre och sin borgerlig rättigheet uttgöre kunne", såvida icke "Ståthållare sampt Borgmästare och Rådih framdeles kunne pröffwe, att flere kunde tillsatte warde"¹⁵. En sådan exklusivitet var likväl oförenlig med de styrandes intressen, och redan 1636 tillkom en av Stockholms magistrat utfärdad ändringsbestämmelse, där de slutna skråna förbjöds.¹⁶ Denna bestämmel-

¹⁵ Målarskrå art. II § 8.

¹⁶ Magistratens i Stockholm ändringsbestämmelser för hantverk 1636 d. 13 april, punkt 5: "Effter och staden skadeligit åhr och dyrt Kiöp förorsakar att hafua slutne skråår eller et wist taall på mästarna i Embeten, åhr gådt befummit, ått ingen skråå

se gav upphov till en mängd protester från stockholmslantverkarna, men i varje fall målarna tycks ha efterlevt den, ty när man i protokollen träder i närmare kontakt med ämbetet finner man år 1663 tolv mästare, 1667 sjutton, 1681 nitton o.s.v.

Vid sidan av de egentliga mästarna, som väl i allmänhet förestod en egen verkstad i staden, tycks en del gesäller med tillstånd av ämbetet ha arbetat på egen hand. I protokollens mästarförteckningar står ofta på särskild plats dessa gesäller upptagna med angivande av vad de har betalat i avgift till ämbetet. Från och med 1683 möter man beteckningen Genantz- eller Genantzbröder på dem. Detta förhållande äger inte något stöd i skrårordningen, såvida man inte skulle kunna tolka paragraf tre i tredje artikeln såsom en hänsyftning på dessa gesäller: "Ähr någon i Adelens tienist af dette slagz embette, tå drage in i näste Stadh och förlijke sigh medh embetet, och tiene för Mästerswän och icke för Mästare, och icke heller lähre någhen dreng, så lenge han sigh medh embettet förlijker". Formuleringen är emellertid vag, och tydligen äger paragrafen sin tillämpning endast på adelns försvarskarlar, som uppmanas att efter förlikning med ämbetet

meer slutas må, Och the som hertill slutne warit hafua, måge öppnas, och så många mästare der in komma, som begera och för mästare ährkiende warda." Ämbetskollegii i Stockholm ämbetsbok 1636. Kungl. Biblioteket, Stockholm. Efter Löfgren, a.a., bilagor s. 23.

¹⁷ Stockholms målärämbetes protokoll 1663 13/8—1684 23/8. Nordiska museets skråarkiv. Cit. "Prot. 1663—84". S. 230.

¹⁸ Prot. 1663—84, s. 142.

¹⁹ Prot. 1663—84, s. 66.

²⁰ Prot. 1663—84, s. 221

²¹ Stockholms målärämbetes protokoll 1702 22/10—1768 16/12, s. 35. Nordiska museets skråarkiv (Cit. "Prot. 1702—68").

återinträda i tjänst hos adelsmännen, nu som årstjänare.

Att genantzbröder skulle ha förekommit inom andra yrken är mig inte bekant. Det finns emellertid många exempel på att genantzbröder efter avlagda mästarprov upptagits bland mästarna. Från år 1682 finns en notis om hur gesällen Bertil Stöttert anhåller att få betala kvartalspengar tills han får råd att söka mästerskap¹⁷. Ofta var det "bönhasar", målare som utanför lagen och ämbetet hade arbetat i yrket, som genom överenskommelse med ämbetet fick tillstånd att arbeta på egen hand. År 1674 t.ex. "företredde bönhåssarne Johan Nilson pathnos och Anders Pehrson som antaga arbete allerstädes här i Staden" inför ämbetet, varvid de fick böta för sitt olagliga arbete. Pathnos ålades att varje kvartal erlægga 2 daler smt "hwar medh honom må fritt stånda att arbeta"¹⁸.

I allmänhet var dessa gesäller tvungna att utöva yrket ensamma. År 1668 beviljades sålunda "Peter fredrich säkert at arbeta och sin pensel idkia, så mycket som han mädh sina egna händer giöra kan"¹⁹. Stundom frångick man dock denna regel. Så skedde exempelvis när bönhasen Peter Brabander förenade sig med ämbetet och det bestämdes att han skulle "giwfa årligen 6 Rdr och arbeta alena med en pojke"²⁰. Inte heller fick genantzbrodern begagna sig av (hushållets) kvinnor i sitt arbete: när "Mons" Jacob Rikz" den 22 november 1705 "begiärte att få föreena sig och blifwa en genantz Broder under Embetet", uppmanades han särskilt "att icke bruka några qvinfolck med sigh utj dess antagande arbete"²¹.

Ämbetets styrelse utgjordes av en älderman och i allmänhet två bisittare. Dessa funktionärer utsågs genom röstning

inom ämbetet, varvid man skulle "wällia två för hwar och en som uttages skall", varefter "Fougden på Kon: M:ttz wegne och Borgmästare och Rådth taghe en af, then som skickeligest ähr, han skall blifwe"²². Ibland uttogs emellertid endast en kandidat, men då finner man i protokollet alltid en reservation, som kan ha följande lydelse: "Hwilket alt dock den Ädla Magistratens mognare omdöme kommer hörsambst at understellas"²³.

Enligt 1622 års skråordning skulle ålderman och bisittare väljas på livstid, "Medmindre han för laga förfall kan komma ther ifrå, anthen för någon graff bewijslig misgerningh, siukdom, fattigdom, stoor försummelse i Embetet, eller ålder"²⁴. Med stöd av denna paragraf kunde sålunda den gamle åldermannen Jockim Lang 1702 begära "dimission" från sitt ämbete på grund av ålderdomsvaghet²⁵. I 1720 års skråordning (art. II § 5) begränsades emellertid tiden för åldermanssysslan till två år, därefter kunde åldermannen begära avsked eller ämbetet föreslå "til Magistratens utväljande" två nya mästare, om det "icke åstundar längre behålla den förra ålderman".

Att sysslan inte var särskilt åtråvärd kan man förstå av att "then som nekar till och will ey Embetet undertage"²⁶, fick böta. Åldermannens rättighet enligt 1720 års skråordning att efter två år avsäga sig sin befattning utnyttjades också av nästan samtliga åldermän under 1720-, 30- och 40-talen. I allmänhet var åldermans- och bisittarsysslorna inte avlönade på annat sätt än att innehavarna åtminstone under 1700-talet var befriade från avgifter till ämbetet, men år 1680 erhöll likväl åldermannen Thum "för sitt stora omak och besvär, som han drager för Embetet," ett bidrag, som sedan årligen

skulle utbetalas till honom²⁷.

Åldermannens uppgift var först och främst att vid ämbetets ordinarie sammankomster leda förhandlingarna. Målarämbetet sammanträdde i allmänhet fyra gånger om året²⁸, i Heliga tre konungars, Philippi Jacobi, Jacobi och Sankt Lucas "quartal" — från år 1708 till början av 1720-talet var sammankomsterna ytterst sporadiska, givetvis beroende på besvärligheter som förorsakades av kriget och även av "den beklagelige faarsothen"²⁹. Förmodligen samlades man i ett särskilt gilleshus, som målarämbetet delade med andra hantverksämbeten, och där ämbetsbröderna hade tillfälle att släcka törsten med "Tysktt, Swenskt ööl och Brändewijn Men icke något annat Wijn"³⁰.

Till dessa sammanträden kallades ämbetets medlemmar av åldermannen, som till sin hjälp hade ungbrodern, vanligen den yngste av mästarna. Ungbroderssysslan innehades i allmänhet tills någon ny mästare upptogs i ämbetet. Emellertid tycks det ha förekommit att en nykommen mästare kunde köpa sig fri från denna befattning: "Monsr Jörgen Kunkel . . . skall gifwa för århståndet och ungbroskapet Nembl. 24 Rx Dr in Spetzi"³¹.

Vid sammankomsterna erlade mästarerna och genantsbröderna sina avgifter, varefter en mängd vanligen rutinmässiga ärenden såsom in- och utskrivning av lär-

²² Målarskrå art. II § 3.

²³ Prot. 1702—68, s. 75.

²⁴ Målarskrå art. II § 6.

²⁵ Prot. 1702—68, s. 1.

²⁶ Målarskrå art. II § 4.

²⁷ Prot. 1663—84, s. 225.

²⁸ Efter mitten av 1730-talet endast två gånger om året, i maj och november, enligt beslut i ämbetet. Prot. 1702—68, s. 220.

²⁹ Prot. 1702—68, s. 53.

³⁰ Målarskrå art. I § 4.

³¹ Prot. 1663—84, 6 april 1680, s. 202.

pojkar, behandling av mästerskapsansökningar o.s.v. handlades. Därefter vidtog gästabudet, vilket åtminstone delvis bekostades av ämbetet.

Som ovan nämnts skulle var gång ämbetet sammanträdde en medlem av rådet närvara för att, enligt skråordningens lydelse, "taghe . . . wara på Stadzens Saköre, att hon icke bliffuer underlagdt", men givetvis också för att tillse, att bestämmelser och förordningar efterlevdes. Likväl hände det att ämbetet försökte undandra sig denna kontroll. Den 2 mars 1677 infann sig sålunda vid en sammankomst själve borgmästaren, "Hög:tt H. Jean de la Vallée", och uttryckte sitt missnöje över att mästarna utan rådsbistittarens medverkan hade sammanträtt och bl.a. utskrivit lärpojkar. Ämbetet sökte försvara sig med att man inte ville besvara rådmannen med dylika småsaker, men denna förklarade sig stå till förfogande när som helst, vilket f.ö. inte är att förvåna sig över, eftersom rådsbistittaren uppbar en inte föraktlig inkomst från ämbetet för sitt besvär. Saken fick emellertid anstå "till dess man i Embetz Collegio dhet kan föredraga och något dheruthinnan Sententiera"³². Ämbetskollegiets beslut kunde bli att de olagliga sammankomsterna ogiltigförklarades³³.

Redan på 1630-talet hade det som nämnts utfärdats förbud mot slutna skrän i Stockholm. I hantverksämbetenas intresse låg emellertid alltså att förhindra nyetablering i alltför stor utsträckning, varför man genom att ställa orimligt höga krav på den sökandes mästerstycke försökte undvika att alltför många gesäller uppnådde mästarvärdigheten. Att döma av målärämbetets protokoll tycks man bland målarna inte ha varit alltför restriktiv när det gällde att antaga nya mäs-

tare. Likväl hade man på samma sätt som inom andra yrken för vana att medge lättnader, när den mästerskapsökande var son eller måg till någon av ämbetets medlemmar: "Mästare Söner eller the som få Mästare Döttrar eller Enckior, giffwe . . . intet mere ähn Fyre daler i Lådhan, och två daler till gästabodh" mot 6 resp. 4 daler för övriga³⁴. I protokollen finner man också exempel på att lärotiden stundom kunde avkortas med något år för mästarsönerna³⁵.

Men även om målärämbetet inte tycks ha lagt alltför stora hinder i vägen för den som sökte vinna mästarttigheter och man endast i undantagsfall underkände mästerproven, var det förenat med en hel del besvär och utgifter för en gesäll att bli mästare. Först och främst måste han uppvisa sitt börd- och sitt lärobrev, d.v.s. bevisa "att han af echta Säng och ährlige Föräldrar kommen (är)" och att han i vederbörlig ordning var utlärd hos en "ährlig Mästare". Enligt skråordningen skulle han därefter "ett åhr hoos en Mästare städse bliffwe, och förestå Mästarens Wärkstad", men nästan lika vanligt som att gesällen "stod sitt år" tycks det ha varit att han "för årståndet" betalade en i allmänhet relativt stor summa pengar.

Sedan gesällen stått sitt år — eller betalat för det — skulle han "äska" ämbetet, betala sin "äskedaler" och visa upp ett provstycke, som tidigare hade förelagts honom av ämbetet. Sedan ämbetsbröderna noga hade besiktigat provstycket och "dett befantz wara wäll och förswarligen giordt . . . blef dett samma och

³² Prot. 1663—84, s. 163.

³³ B. Rapp, Djur och stilleben i karolinskt måleri (1951), s. 59.

³⁴ Mälarskrå art. II § 2.

³⁵ Ex.-vis. Prot. 1663—84, s. 127.

approberat och gillat, skolandes han (gesällen) förfärdiga sitt mästerstycke hoos Äldermannen, effter dett honom af Embetet kan blifwa förelagt"³⁶. Att gesällen egentligen skulle vara tvungen att utföra provstycke finns det i skråordningen ingenting som utvisar, och på 1740-talet opponerade sig också en nitisk rådsbisittare mot detta bruk. Emellertid försvarade sig ämbetet med att provstycket endast var till för att eventuellt odugliga gesäller skulle kunna avrådas i tid³⁷.

Efter att ha visat sitt provstycke och fått det godkänt kunde gesällen, som nu benämndes styckemästare, ta itu med sitt mästerstycke, som i regel skulle utföras i äldermannens verkstad och under hans överinseende: "Samma quartal bleff aff samtliga Embetzbröderna utj hr Råd-mannens Närvaro bewilliat at effter denne Dato skall ingen unge mestere tillåttas att giöra sitt Mesterstycke på Någon annan orth och stelle, än hemma uthi h. Äldermannens huuss, der Embetzlådhan ähr så som ähr till att fijinna uthi wåre Embetsskråå uthi andra Cap: och 2 Punct."³⁸

Enligt 1622 års skråordning skulle mästerstycket "wara ett Krusifix med Olio eller Watufärga" (art. II § 2), men i protokollen från 1600-talet finns ingenting som bekräftar att så verkligen har varit fallet. 1700-talsprotokollen ger i detta avseende rikare upplysningar. Mästerstycket tycks ha bestått av en målning efter ett av ämbetet förelagt kopparstick, och bland de ämnen som behandlats kan nämnas "Christi nedtagande utaf kårset", "Nattvarden" och "Lärjungarnes fota twettande"³⁹ Kravet på att mästerstycket skulle vara väl utfört tycks i varje fall under 1700-talet inte ha varit alltför strängt, om man får döma av det utlåtande,

som gavs åt ett visserligen först efter böner och böter godkänt stycke: "att proportion therwid ej fans wara nog observerad, musklerna ej heller fullt exprimerade och koloriten med teckningen och hållningen ganska oförsvarligt"⁴⁰

När mästerstycket inom föreskriven tid var färdigt, skulle så styckemästaren på nytt äska ämbetet, erlægga ytterligare en äskedaler och för ämbetet uppvisa resultatet av sitt arbete. Blev det godkänt, skulle han betala vissa avgifter till lådan, "Mästerpenningar", "för sin Embetzrättighet" o.s.v. samt erlægga en stipulerad summa för "mästerkost" eller "mästeröll", "hwarmed han för en ährlig Mestare och Embetzbroder erkiändes".

Att man av en mästerskapssökande gesäll fordrade att han varit ute på gesällvandring finns det i skråordningen av år 1622 ingen bestämmelse om, inte heller hur lång tid han skulle ha arbetat som gesäll för att få bli mästare. I 1720 års allmänna skråordning finner man däremot, att "ingen må bli Mästare, uthan han hafwer . . . til det ringaste arbetat ut- eller inrikes för Gesell uti 3. år". I protokollen kan man dock konstatera, att restvånget tydligen har haft hävd i målarämbetet. Sålunda blev en gesäll 1668 nekad att äska ämbetet förrän han hade betalat böter för att han inte hade rest⁴¹, 1678 fick en annan gesäll böta "emädhan han icke hafuer Rest på sitt geselle ståndh, Uthan hafuer genast som han är wården gesell, be-gifwit sigh uthi Ektenskap mädh sin Mästarinna"⁴², 1703 blev styckemästaren

³⁶ Prot. 1702—68, s. 2.

³⁷ Prot. 1702—68, s. 288.

³⁸ Prot. 1663—84, s. 120.

³⁹ Prot. 1702—68, s. 182.

⁴⁰ Prot. 1702—68, s. 291.

⁴¹ Prot. 1663—84, s. 68.

⁴² Prot. 1663—84, s. 186.

Christopher Christman när han visade upp sitt mästerstycke tvingad att betala för några fel på detta "så wäll för dett han icke reest på sin konst"⁴³, och när gesällen Christian Fernstedt samma år anhöll att få bli mästare underströk han särskilt, att han i sju år varit gesäll, därav i "6 åhr reest på sin konst i fremmende land"⁴⁴. Om dessa gesällvandringar — när de nu överhuvudtaget kom till stånd — har haft någon större betydelse som förmedlare av nya idéer och stilideal är emellertid svårt att bedöma.

För en grupp målare var det i synnerhet mot slutet av den här behandlade perioden, på 1730- och 40-talen, relativt lätt att vinna mästerskap, nämligen för dem som önskade bli mästare i andra städer än Stockholm. Enligt skråordningen måste det vara minst tre mästare i en stad för att ett ämbete skulle kunna bildas, "eljest hålla de sig til nästa Stad uti Landet; och där i Landsorten intet är något Skrå, hålla de sig til Stockholms gille"⁴⁵. Nu hade stockholmsämbetet inte något större intresse av att söka hindra nyetablering i en annan stad, och en hel rad gesäller blev därför vid slutet av 1740-talet erkända som mästare utan att ens ha visat upp något mästerstycke, i sina ansökningar endast stödjande sig på ett intyg från magistraten i respektive städer att de erhållit burskap som målare. På detta enkla sätt blev mästare nu utnämnda i bl.a. Västerås, Helsingfors, Åbo, Strängnäs, Eksjö och Västervik⁴⁶.

En av skråämbetets viktigaste funktioner var att i möjligaste mån söka förhindra konkurrens inom ämbetet. I de olika skråordningarna ägnas också en rad paragrafer åt det inbördes förhållandet mellan mästarna. Sålunda var det strängt förbjudet för en mästare att genom un-

derbud el.dyl. försöka tillskansa sig ett arbete som en annan redan hade åtagit sig. Det var dock relativt sällan som man på målärämbetets sammankomster fick anledning att ta upp tvister i denna sak. Någon gång kan man likväl finna anteckningar såsom "det han (en mäster Sven Barck) undergåt honom (mäster Holm) arbete hoos Grefwinnan Bonde hwilket han och tillstod"⁴⁷. Häftigare förefaller en uppgörelse år 1741 mellan åldermannen och mästarna ha varit⁴⁸: åldermannen anklagades för att ha antagit ett "leverance arbete för kgl Artilleriet" för egen räkning — enligt vad som tidigare hade bestämts skulle nämligen allt arbete åt Kungl. Maj:t och kronan fördelas mellan ämbetets medlemmar i rådsbisittarens närvaro.

En av de viktigaste åtgärderna i konkurrenshämmande syfte var också den av ämbetet reglerade fördelningen av gesäller mellan mästarna, varigenom man sökte förhindra uppkomsten av storföretag inom yrket. I 1622 års målarskrå förordnades sålunda, att "ingen mästare bruke mer ähn en Mästerswän tillijka: widh straf tre daler i lådhan. Faller någet mere arbete till, än han i tidh och göre kan med sitt eigit folck, då må han taghe någen af sine Embetzbröder till hielp, och han arbette till helfften medh honom" (art. III § 2). Hur länge denna bestämmelse följdes är dock omöjligt att säga. I 1689 års mantalsrulla⁴⁹ finner man emellertid att en av mästarna hade två gesäller i sin tjänst, och år 1713 klagade bi-

⁴³ Prot. 1702—68, s. 11.

⁴⁴ Prot. 1702—68, s. 15.

⁴⁵ 1720 års allmänna skråordning art. I § 2.

⁴⁶ Prot. 1702—68, s. 306, 309, 310, 313, 316, 318.

⁴⁷ Prot. 1702—68, s. 65.

⁴⁸ Prot. 1702—68, s. 262—63.

⁴⁹ Jfr Rapp, a.a., s. 65.

sittaren Storm över att han hade svårt att skaffa arbete åt sina tre gesäller⁵⁰. I 1720 års skråordning finns ingen bestämmelse om hur många gesäller en mästare fick använda sig av.

Hur en gesäll skulle bete sig vid ankomsten till en stad är i skråordningen noga föreskrivet: "han skall sigh först angifwe för Äldermannen och Bisittaren på gillett, och Embetzbröderne tillfråges hwem honom kan behöffwe"⁵¹. För d. s. k. omskådning redogörs något mera utförligt i 1720 års skråordning (art. V § 2): gesällerna "skola sig angifwa hos Äldermannen, och låta sig efter ordningen om Arbete befråga, då de sedan af Äldermannen owägerligen efter omskådning utdelas til de Mästare hwar efter annan, som dem behöfwa kunna"⁵². Den gesäll som genom omskådningen fått arbete, "den blifwer hos den Mästaren... ett halft år, ... och gånge sedan til hwad Mästare han wil i samma Stad".

I protokollen möter man omskådningsproceduren i några notiser från 1730- och 40-talen⁵³: vid ett tillfälle anklagas unggesällen, som tydligen hade till uppgift att föra den nyanlände gesällen från verkstad till verkstad efter en uppgjord lista, för att ha försummat sina plikter i detta avseende, en annan gång anklagar äldermannen samtliga gesäller för att de vid omskådning av gesällen Johan Spak från Göteborg skulle ha hoppat över äldermannen och samtidigt yttrat sig nedsättande om dennes betalningsförmåga.

Eftersom det stod gesällen fritt att redan efter ett halvt års tjänst hos en tilldelad mästare söka anställning hos vilken mästare han ville, är det möjligt att omskådningen aldrig fick avsedd verkan. I den riktningen kan man tyda ett beslut i ämbetet den 18 maj 1745, att gesällerna

efter detta datum skulle utan omskådning få ta plats hos vem de önskade.

Kanske svårare att komma till rätta med än konkurrensen mellan mästarerna inom ämbetet var säkerligen den konkurrens, som ämbetsbröderna fick utstå från de icke skråanslutna. Kronan och adeln hade som nämnts tillstånd att hålla "årstjänare" och "försvarskarlar", vilka likväl var förbjudna att arbeta för andra än sina arbetsgivare, men dessutom förekom ett förmodligen ganska stort antal hantverkare, vilka utan att tillhöra något ämbete arbetade för borgerskapet. Trots att ämbetena i sin kamp mot dessa s. k. bönhasar kunde stödja sig på lagar och förordningar, tycks det ha varit verkligt svårt att få bukt med dem.

Otaliga är de notiser i protokollen, som behandlar bönhasar och deras verksamhet. Enligt 1622 års målarskrå skulle "alle Bönhasar aff embetet som fångas i någon Stadh, the skola sättias i Fængelse, och allt arbete som löst ähr, och theres wärktyg, sampt Färgor och arbetzlöhn, falla till Embetet", men av protokollen att döma har man ofta gått mildare till väga och i stället försökt få in bönhasarna under ämbetets kontroll. Som tidigare har omtalats var det en hel del bönhasar som upptogs bland "genantzbröderna", medan andra t. o. m. blev mästare — det är endast i undantagsfall som man finner anteckningar såsom "Embetet leffererat honom uthi Rättens händer"⁵⁴.

Att jakten på bönhasar likväl kunde vara ganska livlig och ämbetets besvär att få myndigheternas hjälp mycket stora

⁵⁰ Prot. 1702—68, s. 58.

⁵¹ Målarskrå art. III § 6.

⁵² Jfr även A. Löfgren, a.a.

⁵³ Prot. 1702—68, s. 163, 260, 275—77, 296.

⁵⁴ Prot. 1663—84, s. 97.

har antytts⁵⁵. Ett belysande exempel på målärämbetets förvånande vänliga inställning till vissa bönhasar är historien om trofémålaren Johan Wickman⁵⁶.

Första gången man i protokollen möter Johan Wickmans namn är i en anteckning om ett förhör år 1704 med gesällen Jochim Lindhult, "som tillstodh sig hafwa arbetat hoos handelsmannen Werner Pröhn (?) medh bönhåsen Johan Wickman uti des trädgårdh på Södermalm, blef för denna gången saakfelt till 1 Rxdr straff, medh den förmahning at så framt han oftare beträdes dermedh, skall hans böter bliwfa fördubbelt".

Drygt 14 dagar senare sammanträdde ämbetet för att behandla frågan om Wickmans förenande med ämbetet, men detta försök tycks ha misslyckats, ty året därpå, i oktober 1705, tillfrågades han om han verkligen var antagen i "Kongl. Majjt^s Guardie: han svarade dett wore han der under antagen, men om han skulle blifwa utförder som en soldat, så blefwe han dock en Deserteur, fast än dett skulle kosta hans hals att blifwa uphängder".

Så illa gick det tydligen inte, ty från år 1716, elva år senare, finns en anteckning om att Wickman "gifwit för Embetzwinande D. 90 kmt". Samtidigt tycks han ha fått sig förelagt ett provstykke, som han emellertid inte utförde. Detta står nämligen påpekadt i samband med att han år 1726 anhöll om att förena sig med ämbetet, så att hans son och hans lärpojke skulle kunna bli inskrivna, vilken anhållan bifölls. Först måste han dock framvisa det ovannämnda provstycket. Detta skedde inte heller då, utan först åtta år senare, 1734, infann han sig på nytt i ämbetet, blev inskriven och uppmanades att med en rödkrita visa prov

på sin färdighet. Äntligen ritade Wickman då ett halvt svenskt vapen — han var som omtalats trofémålare — vilket vid det sedvanliga besiktigandet emellertid befanns vara dåligt utfört. Medlem i ämbetet blev han således inte, trots ivriga ansträngingar från båda sidor.

Gesällerna tillhörde inte i egentlig mening ämbetet utan var förenade i en särskild organisation, gesällskapet, vilket förestods av en åltgesäll. Vid gesällskapets sammankomster skulle dock ett par medlemmar av ämbetet, de s.k. lädmästarna, närvara för att övervaka gesällernas förhandlingar. Att gesällerna emellanåt försökte undvika denna kontroll kan man utläsa av ämbetsprotokollen. Sålunda in kallades t.ex. år 1729 åltgesällen vid en av ämbetets sammankomster och tillfrågades hur gesällerna återigen hade kunnat tillåta sig att hålla gesällöl utan någon mästare närvarande⁵⁷.

Till ämbetets sammankomster tycks t.ö. gesällerna ha varit tvungna att infinna sig för att mellanhavanden mellan mästare och gesäller skulle kunna klaras upp. Vid ett tillfälle anklagades gesällen Gustaf Swan för att ha uteblivit vid en ämbetssammankomst, varvid han försvarade sig med att han vid det tillfället hade varit på "rijt Academien och han sådant ej kunnat försumma"⁵⁸.

Några allvarliga konflikter har av protokollens kortfattade uppgifter att döma inte ha förekommit mellan anställda och arbetsgivare. I allmänhet fick gesällerna omedelbart efter sin ankomst lämna sammankomsterna eftersom inga ärenden fanns att behandla, andra gånger kunde de få stå till svars för sådana mindre för-

⁵⁵ Jfr även Rapp, a.a., s. 61—63.

⁵⁶ Prot. 1702—68, s. 26, 33, 71, 121.

⁵⁷ Prot. 1702—68, s. 125.

⁵⁸ Prot. 1702—68, s. 266.

seelser som att de tagit sig ledigt från arbetet utan lov ("spatsergång"), underlåtit att sköta om sin andel i omskådningen eller "legat uthur sin mästars hus". Det senare var nämligen strängt förbjudet för gesällerna, som på det sättet ganska effektivt hindrades att arbeta för egen räkning. För övrigt omnämns gesällerna i ämbetsprotokollen endast i samband med tidigare behandlade frågor som bönhasning, omskådning och sökande av mästerskap eller genantzbrödrskap.

Utbildningen inom yrket sköttes av mästarna själva, som i sin tjänst tog lärpojkar, "lähredrengiar". Dessas villkor och ställning reglerades av ämbetet genom särskilda bestämmelser i skråordningen. För att bli antagen måste lärpojken kunna uppvisa börsbrev samt "hafwa två godhe män i lyffte för sigh, at han sine läre åhr troligen uttstå skall"⁵⁹. Lärotiden var enligt 1622 års skråordning maximerad till sex år, i 1720 års till fem, men någon gång finner man bland protokollets många anteckningar om inskrivning av lärpojkar att tiden utsträckts till sju år.

I dessa notiser finner man också att mästaren kompenenserades för den genom undervisningen åsamkade förlusten av tid och pengar antingen av att lärpojken gav lärpengar⁶⁰ eller av att denne förband sig att stanna så länge hos sin mästare, att han med sitt arbete kunde betala igen sin skuld. De ovannämnda löftesmännen borgade för att lärlingen verkligen stannade kvar hela lärotiden ut. Om denne rymde och inte kunde återföras till sin mästare var de skyldiga att ersätta denne för hans ekonomiska förlust. Enligt 1720 års skråordning ägde mästaren efter eget gottfinnande antaga lärpojkar med eller utan löftesman (art. IV § 1).

Om en mästare avled skulle lärlingen av ämbetet tilldelas en ny mästare, hos vilken han var skyldig att fullfölja sin utbildning. Han kunde således inte själv välja mästare, varom bl.a. en anteckning i protokollet för år 1733 vittnar⁶¹: "Sedermera efter kallelse inkom sahl^a Madam Pashes genom M: Danquard inskrefwne Lärögässe Johan Ståhlbom som sig skall begifwit till Contrafeyer Lorns Pasch och blef han warnad at uthlära sin tijd hos den Mestare på hwilkens namn han inskrefwen är".

Även över utbildningen ägde ämbetet en viss kontroll. En mängd notiser visar att lärpojkarna infann sig vid ämbets-sammankomsterna för att visa sina ritböcker och få dem avsynade. Visade det sig då att mästarna inte lät sina lärpojkar öva sig tillräckligt, kunde de bli bötfällda⁶²: "Sedan såsom allenast 3^{ne} st.ⁿ Pojkar nu sigh infunno som deras böcker /: dher dhe sigh uthi exercera och i målande öffwa pläga /: framvijsa kunde, ty slötz dhet sådane Pojkar för deras försummelse, skole här effter bära dhen wahnliche åssnan på sin rygh eller beräkna deras tijd något tillbaka; men dher mästarne befinnas sådant dhem förmehna, så skola dhe ock dherföre något till lådan plickta".

Sedan lärpojken hade arbetat så många år som bestämts vid inskrivningen, blev han efter avlagda "utskriffzpenningar erkänd för een åhrlig gesäll". Enligt 1622 års skråordning skulle han också "gifue två daler till gästabodh (art. IV § 4), men detta bruk förbjöds i skråordningen av år 1720: "... och förplichtes ej til nå-

⁵⁹ Målarskrå art. IV § 3.

⁶⁰ Prot. 1663—84, s. 54.

⁶¹ Prot. 1702—68, s. 174.

⁶² Prot. 1663—84, s. 180.

gon Tractering eller annan omkostnad" (art. IV § 6).

Att lärlingen skulle behöva utföra något gesällprov finns det i skråordningen ingen förordning om, men i protokollet för år 1733⁶³ klagas det i samband med uppvisandet av ett undermåligt gesällprov på dessas allmänt dåliga kvalitet: "Men som wid detta gesellestyckets åskådan wardt omtalat huru ganska olijka flijt somblige utlärde öfwa, i det en stor dehl bliwfa Geseller enär deras Läro Åhr äre förflutne, men då det kommer dertill att dee skohla wisa sitt Gesell Prof så befinnes det wara så lijderligit och odugeligit att mången nykommen Läro Pojke är redan Capablare som den dagelige förfarenheten wijsar, därföre på det att en så ädel profession måtte så wäll till sielfwa Embetetz nytta och heder, som till den Lärande ungdomens bästa och fortkomst samt berömmelige mera åsaåge att fatta och bettere taga sin ädle Lärotijd med flijt i acht, så överenskom Embetet att inrätta låta en Book i hwilken hädanåt alle utlerdes Prof Stycken skola ad acta läggias, hwarmed en begynnelse skiedde så och samtycktes att hwar och Een som will utskrewfen bliwa den samma skall det föreb^{mt} Geselle Profstycket hoos Olderman förut ferdigt göra." Att döma av de i Nordiska museet bevarade gesällproven var dessa klagomål på kvaliteten inte helt oberättigade, då en hel del av teckningarna är förbluffande valhänt utförda.

När lärpojken utskrivits som gesäll skulle han enligt 1622 års skråordning (art. IV § 4) "blifue hoos sin Mästare och tiene för Mästerswän så lenge the kunne sigh der om förlijkas, och tå opbare han sin Weku löhn". I 1720 års skråordning saknas emellertid denna paragraf, och olägenheterna för mästarna

att inte kunna utnyttja sina f.d. lärpojkar föranledde dem att vid en sammankomst 1731⁶⁴ taga upp denna fråga till behandling. Något beslut kom man den gången inte fram till, men åtta år senare⁶⁵ bestämde man att en nyutskrivnen gesäll skulle stanna hos sin mästare ett helt år, såvida han inte önskade resa utomlands. Vile han resa inom riket kunde han heller inte hindras, men om han återkom inom ett år, var han skyldig att utstå året hos sin mästare. Däremot var mästaren inte tvungen att mot sin vilja behålla utlärningen.

I stort sett saknas i protokollen några anteckningar om att lärpojkar infunnit sig vid ämbetssammankomsterna för att anföra klagomål över utbildningen eller sina mästare. Undantag förekommer dock någon gång⁶⁶. Detta förhållande får inte tas som ett tecken på att lärpojknas ställning var så god, att de inte hade någon anledning att klaga, tvärtom var orsaken till deras tystnad säkerligen den att det inte tjänade mycket till för en lärpojke att genom ämbetet söka erhålla någon rättvisa. Inte heller hos myndigheterna fanns det någon större möjlighet att få hjälp⁶⁷. Den enda möjligheten för lärpojken var därför att försöka taga sin sak i egna händer och rymma, och stundom finner man också korta anteckningar i protokollen som visar att dennna möjlighet verkligen utnyttjades⁶⁸.

Till sluta kan nämnas att målärämbetet vid sidan av sina rent ekonomiska uppgifter i likhet med andra ämbeten ägnade sig åt humanitär hjälpverksamhet till

⁶³ Prot. 1702—68, s. 175.

⁶⁴ Prot. 1702—68, s. 146.

⁶⁵ Prot. 1702—68, s. 242.

⁶⁶ Prot. 1663—84, s. 13.

⁶⁷ E. Söderlund, *Hantverkarna II* (1949), s. 394—96.

⁶⁸ Prot. 1663—84, s. 219.

sina medlemmars fromma. Ett stort antal anteckningar i protokollen om utbetalningar till fattiga och sjuka mästare, till änkor och i samband med begravningar vittnar om denna sida av målarämbetets verksamhet.

Ämbetsmålarnas verksamhet

Målarämbetets protokoll från den här behandlade perioden — från 1600-talets mitt till 1750 — innehåller ytterligt få upplysningar om skråmålarnas yrkesutövning, varför det är omöjligt att enbart med hjälp av dessa mer i förbigående lämnade uppgifter dra någon slutsats om ämbetets verksamhetsområde och eventuella förändringar av detta.

Emellertid kan man genom namnen på de i ämbetet verksamma målarna få någon uppfattning om vilken roll målarämbetet under olika tider har spelat i svenskt konstliv. En rad mästare såsom Jacob Elbfas, Johan Assman och Christian Thum tillhör den svenska konsthistorien och har blivit utförligt behandlade i den konsthistoriska litteraturen⁶⁹, medan andra kan påträffas i redogörelser för inredningar och utsmyckning av slott, kyrkor, borgarhus o. likn., ofta i samband med arbeten av delvis rent hantverksmässig art. Mästerprovens karaktär och lärpojknas tidigare nämnda övningar i teckning och målning visar emellertid att ämbetsbröderna inte enbart utbildade sig till att utöva hantverksmålning av det enklaste slaget.

Protokollens upplysningar om vad skråmålarna sysslat med är som nämnts mycket få och knapphändiga. Första gången något slag av yrkesutövning omtalas är i samband med ämbetets försök att komma till rätta med några bönhasar på 1670-talet: "Widh samma tillfelle, såsom ge-

sellerna samptl. företrädde, anklagades en af dem Johan Pattmus benemdh at han en langh tijdh hafwer ifrån Embetet warit och på egen handh suttit och bönhåsat. Han urskyllade sigh fuller af sin sjukdomb, nekandes alldeles till bönhåserij, men såsom Mr Jochom Langh deremoth berättade at han ett Conterfeij hadde såldt till Mr Mårten Kamakers hustru på Norrmallm, bemötte han honom medh sådane ohöflige ordh igen, Sägandes sigh hålla honom för en skällm som dhet sadhe"⁷⁰.

Några år senare var Johan Pathnos åter inkallad till en sammankomst i ämbetet och på nytt anklagad för bönhaseri, nu i sällskap med en Anders Pehrsson⁷¹. Det kan vara värt att notera, att Pathnos som "gör gott arbete och förtienar således nogh penningar" blev anmodad att erlægga så mycket som 2 daler silvermynt varje kvartal, medan Anders Pehrsson endast behövde betala 2 daler 16 öre kopparmynt i kvartalsavgift "i ansende till sin fattigdom som och i regardh till dhet han ey annat kan giöra ähn anstrycka dörrar och lådar" — uppenbarligen betraktades på 1600-talet en målare med så ringa förmåga som tämligen undermålig och föga konkurrenskraftig. I ett annat protokoll från 1670-talet omtalas vidare en gesäll, som "bekände at han på åtskillia stellen haffuer arbetat bådhe skåp och kistor"⁷² — om det gällde dekorering eller endast anstrykning får man tyvärr ingen upplysning om.

Först i protokollet för år 1741 träffar man härnäst på någon uppgift om verksamheten⁷³, och det gäller då ett mål-

⁶⁹ Rapp, a.a. och Steneberg, a.a.

⁷⁰ Prot. 1663—84, s. 92.

⁷¹ Prot. 1663—84, s. 142.

⁷² Prot. 1663—84, s. 97.

⁷³ Prot. 1702—68, s. 262—63.

ningsarbete av allra enklaste slag. I redogörelsen för den ovan berörda tvisten mellan åldermannen och några ämbetsbröder om ett "leverance arbete för kgl Artilleriet" framkommer det, att det eftertraktade arbetet bestått av anstrykning av 16 st lavetter med tillbehör, 4 st fältsmedjor och 2 st 12-pundslavetter.

Den första mästarförteckningen i det äldsta bevarade protokollet från år 1663 upptar namnen på tolv mästare. Älderman var den troligen omkr. 1600 i Livland födde porträttmålaren Jacob Heinrich Elbfas, som sannolikt utbildats i Tyskland innan han enligt egen uppgift anlände till Sverige från Strassburg 1622 tillsammans med pfalzgreven Johan Casimir. 1634 utnämndes han till hovmålare hos änkedrottning Maria Eleonora, i vars tjänst han kvarstod ännu 1640. Jämte Johan Assman var Elbfas den ledande och mest anlitade konterfejaren i Sverige under Kristinas förmyndarregering, samtidigt som hans verkstad också mottog uppdrag av mera hantverksmässigt slag. 1626 blev Elbfas mästare i ämbetet och utnämndes två år senare till älderman, i vilken syssla han kvarstod till sin död i mars 1664⁷⁴. Protokollet för den 1 maj 1664 i "Heligge Jacobij quartall" upplyser om dödsfallet: "Efter såsom S. Äldermannen M^{er} Jacob Elbfass ähr medh döden afgången och lemnat effter sigh twenne lärepoikar . . .".

Hans efterträdare på äldermansposten blev bisittaren i ämbetet Johan Assman, vilken som ovan nämnts hörde till 1630- och 40-talens mest anlitade porträttmålare, främst för högadeln och i synnerhet för riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm på Karlberg, åt vilken han inte endast utförde porträtt utan även bröstbilder av Paris, Helena och Thisbe samt "tvenne stora tavlor med skönt historie-

arbete" (1634). Några säkra arbeten av hans hand saknas, då den gyllenhielmiska tavelsamlingen till större delen har gått förlorad, men en samtida författare, Peter Pachius, hyller honom som en god konstnär⁷⁵.

Befattningen som älderman innehade Assman i tre år, till sin död 1667. Hans efterträdare blev Christian Thum, som verkade som älderman ända till 1696, då han avgick med döden. Thums verksamhet som konstnär är numera välkänd tack vare några undersökningar, av vilka Bertil Rapps är den senaste och mest utförliga⁷⁶.

Utöver skildringen av Thums konstnärliga verksamhet anför Rapp även en rad exempel på arbeten av mer hantverksmässig karaktär, belysande för arten av de uppdrag som en mästare i ämbetet kunde erhålla. Sommaren 1667 fick Thum som nyvald älderman till uppgift av kronan att restaurera ett stort antal porträtt i Uppsala. Om detta skriver riksmarskalken Gabriel Oxenstierna, att "Conterfejaren Mester Christian Thun . . . 7 st. heelstore dukar anstrukit, 14 st. conterfej uti heel posteur, 30 st. mindre conterfej sammaledes", för vilket han erhöll 131 rdr⁷⁷. Att Thum har restaurerat och inte utfört portätten är troligt med tanke på riksmarskalkens uttryck "anstrukit" och betalningssummans relativa litenhet⁷⁸ — som jämförelse kan nämnas, att han för "3 st. Conterfej (av) konung Carll medh des gemähl, drottning

⁷⁴ Steneberg, a.a., s. 42 ff. och Svenskt konstnärslexikon II (1953), art. Elbfas, Jacob Heinrich.

⁷⁵ Steneberg, a.a., s. 47. och Svenskt konstnärslexikon I (1952), art. Assman, Johan.

⁷⁶ Rapp, a.a., s. 27—66.

⁷⁷ Rapp, a.a., s. 34.

⁷⁸ Jfr H. Cornell, Den svenska konstens historia (1944), s. 340.

Christina, Dito Maria Elenora" år 1664 erhöill 30 rdr av Hedvig Eleonora⁷⁹.

En annan beställning till hovet utfördes 1674 av Christian Thum, nu i samarbete med två andra mästare i ämbetet, Jockim Lang⁸⁰ och Johan Jöransson⁸¹. Arbetet gällde förgyllning av kröningsstolen till Karl XI:s kröning i Uppsala⁸². Några år senare, 1683, fick Thum i uppdrag att i samband med Maria kyrkas ombyggnad utföra en mängd målningsarbeten, också nu tillsammans med en ämbetsbroder, Johan Hawersatt⁸³. Vad arbetet bestod av framgår av räkningen⁸⁴:

1. För den stora Listen in uthi Kyrkian måhlare färga, längden warit 257 al:r	449 dl kmt
2. Sammaledes listorne på Lechtarne	60 "
3. För de 4 Steenpilharne	200 "
4. Den stoorä Trää Lijstan uhtom Kyrkian, 170 al:n lång	340 "
5. Anstrukit Kyrkian uthom, samt tornet runt om betingat	700 "
6. Itim både Gaflarne uthom Kyrkian sambt porterne för	270 "
	<hr/>
	Summa 2 019 dl kmt

NB. För Fönster uhtom Ramarne anstrukne, sambt Fönstren in ij Kyrkian på muhren måhlat och under Orgelen Hwitt anstruken. Derföre räknas intet.

Christian V. Thum

Följande år erhöill slutligen de båda mästarna "för dhet de hafwa anstrukit alla benckiarna i Kyrckian och Högh Coret medh des Paneler medh reen Eekefärga och num:o å hwar benck effter betingande 200 (dlr kmt)"⁸⁵.

Kyrkliga arbeten hade Thum för övrigt tidigare ägnat sig åt. Redan år 1658 erhöill han och en äldre mästare i ämbetet, bisittaren Wulff Steffens⁸⁶, betalning för ett epitafium i Tyska kyrkan: "Christian Thum vnt wulff Staffen maller vor dass dritte⁸⁷ Effitafium von der Kreutzigunge Christi laut setel NO. V 100 Dr"⁸⁸.

1659—60 försågs de på 1640-talet uppförda läktarna i samma kyrka med inte mindre än 120 målningar, framställande heliga män och kvinnor samt nytestamentliga motiv och deras förebud i gamla testamentet⁸⁹. Enligt det ännu bevarade kontraktet utfördes målningarna av Johan Georg Philip⁹⁰ och Carl Thor Höyer, som

⁷⁹ Rapp, a.a., s. 33.

⁸⁰ Jockim Lang, f. i Lübeck, d. 1705 i Stockholm. Första gången nämnd 1653, då han arbetade hos De la Gardie på Ekholms gård, trol. till 1655. Detta år upptagen som skeppsmålare i amiralitetskollegiets avlöningsslängder, arbetade hos amiralitetsmålaren Carl Thor Höyer till 1661, senare anklagad för bönhaseri och avflyttad österut (bl.a. arbeten i Sunds kyrka, Åland). 1664 åter i Stockholm, 1666 mästare i målarämbetet, älderman mellan 1698 och 1702, då han avgick "för stor svaghet". Hans bouppteckning upptar ett 60-tal konterfej och landskap, flera sannolikt av hans 1697 bortgångne son Petter. — Svenskt konstnärslexikon III (1957), art. Lang, Jockim, — E. Lundmark, Målarämbetet Lang, i Personhistorisk tidskrift 1925.

⁸¹ Johan Jöransson (Hans Jörgens), konterfejare i Stockholm på 1670-talet, var jämte Jockim Lang stämmd för utebliven betalning av bladguld. — E. Lundmark, a.a.

⁸² Rapp, a.a., s. 38.

⁸³ Johan Henrik Hawersatt (Hawersadt), f. i Lübeck, d. 1727 i Stockholm. Inskrevs 1676 i ämbetet med Thum som löftesman. Stämmd för utebliven kvartalsavgift 1690, vägrades 1692 att delta i ämbetets samkväm och att hålla gesäll efter en ärerörig dom i rådhusrätten. — Svenskt konstnärslexikon II (1953).

⁸⁴ Rapp, a.a., s. 39. ⁸⁵ Rapp, a.a., s. 38—39.

⁸⁶ Wulff Steffens (Stafanson) var 1645 gesäll hos den mångsidige konterfejaren Werner Rölefintz (Röhlfinck m.fl. stavningssätt; verksam i Stockholm under åren 1642—63 — se Svenskt konstnärslexikon IV, 1961), senare även hos Jacob Elbfas, vars dotter Margareta han var gift med. Efter drottning Kristinas tid omnämnd som konterfejare. — Steneberg, a.a., s. 39, 42, 212 not 35.

⁸⁷ Två andra epitafier hade samtidigt utförts av Werner Rölefintz (se not 86).

⁸⁸ H. Rabén, Stilar och mästarnamn i Tyska kyrkans inredning, i Konsthistorisk tidskrift 1934, s. 57.

⁸⁹ Rabén, a.a., sid 58—59, och G. Upmark, Tyska kyrkan i Stockholm, i Valda skrifter (1901; urspr. i Jul 1889), s. 267—68.

lovar att på det sirligaste och bästa med bibliska historier måla och utstoffera läk-tare och trappgångar, ”på det att vi och var man därav må ha ära och heder”⁹¹. Sannolikt har en utbetalning år 1659 till målaren Paul Fischer⁹² och den ovan-nämnde Philip och deras gesäller av 180 daler ”zur Tranckgelt wegen des Chors” samband med detta målningsarbete⁹³.

Carl Thor Höyer⁹⁴ förekommer på fle- ra ställen i räkenskaperna för Tyska kyr- kan, där han också arbetet som förgyl- lare; i Jacobs kyrka har han belagt or- gelfasaden med guld⁹⁵. Han var 1635, 1643 och 1645 i tjänst hos Carl Carlsson Gyllenhielm, som också bekostade hans undervisning i målarkonsten hos Jacob Elbfas, och blev sedermera även kunglig amiralitetsmålare. 1663 återfinns hans namn i målärmbetets protokoll. Vid sin död 1676 efterlämnade han ett trettiotal tavlor, vilka värderades av Christian Thum, och som åtminstone till en del kan betraktas som verk av mästaren själv⁹⁶. I förteckningen över målningarna, vilka värderades till sammanlagt 169 dlr kmt, märkas bl.a. följande motiv:

Diana	40:—
Krigz Stycke, uthan Rahm	20:—
Christi korsfestning	6:—
Jägerij uthan Rahm	8:—
Christi födelse	12:—
Perspectiv	12:—

Christian Thums medhjälpare vid för- gyllningsarbetet på kröningsstolen i Upp- sala har också varit verksamma med ar- beten för kyrkan. Johan Jöransson vit- limmade samt målade lister och rumsde- korationer (”gardiner”) år 1660 i den nyuppförda prästgården i Jacobs försam- ling, Jockim Lang målade år 1675 num- mer på 142 bänkar i Jacobs kyrka och utförde 1678—79 målningsarbeten invän- digt i samma församlings kaplanshus⁹⁷.

Båda målarna är i räkenskaperna be- nämnda konterfejare.

Bland namnen på de tolv mästare, som enligt protokollsanteckningarna erlade avgift till ämbetet år 1663, finner man också Anders Lorentz, född omkring 1630, son till slottssnickaren Lars Tomas- son, och död 1692⁹⁸. Han hade år 1662 tagit tjänst hos Klas Tott i Paris, för vilken han bl.a. utförde flera porträtt, men kom tillbaka till Stockholm senast året därefter och blev mästare i ämbetet. Kort tid senare anställdes han för inred- ningsarbeten i slottet, där han 1664 må- lade rikets och provinsernas vapen i riks- salen och 1667—86 arbetade med förgyll- ning eller marmorering⁹⁹. I Johannes ka- pell har hans gesällprov med en fram- ställning av syndafallet funnits, bärande följande inskrift: ”Till Guds ähra och Kyrkans beprydelse hafwer jag Andreas

⁹⁰ Johan Georg (Hans Jörgen) Philip, född i Dan- zig, död 1676 i Stockholm. Gift 1655 med Johan Assmans dotter Justine. 1664 bisittare i måläräm- betet. 1669 utförde han målalarbete för ridderska- pet, 1672 nämnd i ämbetsprotokollen i samband med fejd med äldermannen Thum. — Svenskt konstnär- slexikon IV (1961).

⁹¹ Upmark, a.a., s. 267.

⁹² Paul Fischer, född trol. 1638, död 1687, kon- terfejare, son till murmästaren på Stockholms slott Anders Fischer, 1655 nämnd som lärpojke hos Werner Rölefintz. — Steneberg, a.a., s. 39, och Svenskt konstnärlexikon II (1953).

⁹³ Rabén, a.a., s. 59.

⁹⁴ Carl (Carol) Thor (zur, von der) Höyer (Hö- ger, Högh, Högde, Høije). — Steneberg, a.a., Svenskt konstnärlexikon III (1957); A. Hahr, Da- vid von Krafft (1900), s. 38; T. O :son Nordberg, Karlbergs slott (1945), s. 133.

⁹⁵ Sveriges kyrkor, Stockholm. Band IV, h.1 (1928) och 2 (1930). S. Jakobs kyrka.

⁹⁶ O. Granberg, Svenska konstsamlingarnas his- toria (1930), s. 108.

⁹⁷ Sveriges kyrkor, a.a.

⁹⁸ Svenskt konstnärlexikon III (1957), art. Lo- rentz, Anders.

⁹⁹ Stockholms slotts historia 1—3, red. M. Olsson (1940—41).

Lorents, Målargesell thenna Tafla hit förärat d. 3 jun År 1656"¹⁰⁰.

Lorentz utförde för Ulrika Eleonora kyrka dess äldsta altarprydnad, en oljemålning framställande Kristus på korset, som också var skänkt av konstnären. Den är bevarad i kyrkans gravkapell. År 1695 ersattes den med två andra tavlor av hans hand, Nattvarden och Korsfästelsen, och till samma kyrka skänkte han år 1685 en målning med madonnan och barnet, som ännu finns kvar i kyrkan. Enligt 1754 års förteckning över kyrkans inventarier fanns då också en målning av "Återlösaren med jordklotet", som "mäster Anders konterfejare" 1687 givit till kyrkan¹⁰¹. Tydligt har han i ganska stor utsträckning ägnat sig åt mer eller mindre konstnärligt måleri. Att han också varit verksam som hantverkare visar hans arbeten på slottet, och förmodligen var det denne Anders Lorentz som år 1691 förgyllde en altarprydnad av Hans Jerling i Kolbäckes kyrka¹⁰².

År 1666 har enligt protokollens uppgifter sex nya mästare antagits av ämbetet. Två av dessa var senare verksamma vid Hedvig Eleonoras Drottningholm, nämligen David Frumeri ("fru Marij") och David Sadewasser. Frumeri (f. 1641, d. 1677) åtog sig sålunda enligt ett kontrakt av den 17 maj 1666 att "avkopiera alla de conterfaits, som stå uti stora salen vid Gripsholm", och erhöll för de nitton kopiorna, med vilka han var sysselsatt till hösten året därpå, en summa på 435 dlr smt¹⁰³. Från år 1671 till sin död 1677 arbetade sedan Frumeri med förgyllningsarbeten i änkedrottningens paradssängkammare, vars dekorativa utsmyckning 1670—71 hade utförts av Nicolaes Millich¹⁰⁴. Med förgyllningsarbe-

tet befann sig Frumeri troligen mer på sitt rätta fält.

David Hansson Sadewasser (f. i Stockholm 1640, d. 1672) var sannolikt mer kvalificerad i konstnärligt avseende. Tillsammans med en ämbetsbroder, Johan Hammer, utförde han år 1668 nio miniatyrporträtt av änkedrottningen, vilka placerades i konterfejbössor och armband¹⁰⁵. Samma år erhöll han av Hedvig Eleonora 60 resp. 40 rdl specie för fyra konterfej av drottningen och ett av kungen. Endast ett arbete av hans hand är så vitt känt bevarat, en 1670 daterad porträttkopia av Hedvig Eleonora (olja på koppar, Sturefors). Hans bouppteckning upptar ett stort antal adliga och kungliga porträtt, sannolikt målade av Sadewasser själv, samt flera kopior¹⁰⁶.

Den ovannämnda Johan Hammer (f. omkr. 1640, d. i Göteborg 1698) har varit en mångsidig och relativt betydande målare i stormaktstidens Sverige¹⁰⁷. 1669 antogs han som mästare i målarämbetet med en framställning av heliga tre konungar, och troligen redan samma år kom han i tjänst hos Magnus Gabriel De la Gardie, som under 1670-talet anlätade honom för en mängd arbeten till sina många

¹⁰⁰ Sveriges kyrkor. Stockholm. Band IV, h. 3 (1934). S. Johannes kyrka.

¹⁰¹ Sveriges kyrkor. Stockholm. Band III, h. 1 (1920). Kungsholms kyrka (Ulrika Eleonora).

¹⁰² J. Böttiger, Hedvig Eleonoras Drottningholm (1889), s. 6.

¹⁰³ Böttiger, a.a., s. 90.

¹⁰⁴ Böttiger, a.a., s. 28, 38.

¹⁰⁵ Böttiger, a.a., s. 90.

¹⁰⁶ Svenskt konstnärslexikon IV (1961), art. Sadewasser, David Hansson.

¹⁰⁷ A. Hahr, Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof (1905); dens., Läckö slott och andra De la Gardieska monumentalbyggnader i Västergötland (1923); H. Hegardt, a.a.; S. A. Hallbäck, Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet (1947); Nordberg, a.a.

slott, främst Läckö men även Mariedal, Käggleholm, Venngarn och Karlberg.

1670 finner man Hammer i tjänst på Läckö, där han tycks ha efterträtt Johan Werner som De la Gardies främste dekorationsmålare och konterfejare tillsammans med Johan Aureller d.ä. och sin gesäll Anders Lingh. På Läckö har Hammer troligen utfört ett antal ännu bevarade takmålningar i framförallt översta våningen, av vilka de flesta består av stuckimitationer i grisaille.

Dessutom har han sysslat med porträttmålning och kopiering. Enligt ett Läcköinventarium från 1674 skall han bl.a. kopierat en målning med en framställning av "huru Hans höggreflige excellens Herr fader intager Nowgorden". En takmålning i Karlbergs slott med samma motiv, Jacob De la Gardies belägring av Novgorod 1611, har på goda grunder tillskrivits Hammer¹⁰⁸.

Sannolikt har han också kopierat Jacob Jordaens "Gyges visar sin gemål för Kandaules" (Nationalmuseum), som sannolikt har tillhört De la Gardie. I ett Läcköinventarium omtalas nämligen en tavla med en "Kvinsperson, som vänder ändan fram, varit på Jacobsdal. Nedkommit 1673", och i Käggleholmsinventariet från år 1678 är samma tavla omnämnd: "Stor tavla med en drottning, som vänder gumpen fram och kläder en särk på sig (är hos mäster Hammer)".

Efter reduktionen har Hammer lämnat sin tjänst hos Magnus Gabriel De la Gardie och flyttat till Göteborg, där han tidigast är nämnd 1681. Redan på 1670-talet hade han dock målat en altartavla för Kristine kyrka i Göteborg, och 1682 utförde han för samma kyrka på assessor Sebastian Thams bekostnad takmålningar med skapelsen, nattvarden, ytters-

ta domen m.m. År 1691 målade han kungsstolen i samma kyrka, och fyra år senare uppsattes den ännu bevarade altartavlan i Bro kyrka, en golgatascen av starkt barock karaktär, som Hammer är mästare till.

Hammers verksamhet som mästare i Stockholms målärämbete blev således inte långvarig. 1675 upphörde han att betala sina kvartalsavgifter till ämbetet men är likväl upptagen i mästarförteckningarna till år 1684 — protokollen för de följande sjutton åren är som nämnts förkomna. I stället fick han betydelse för det västsvenska måleriet såsom lärare till en av förgrundsgestalterna i Göteborgs målärämbete, kyrkomålaren Sven Wernberg, som under 1700-talets första tredjedel dekorerade en rad kyrkor i framförallt Västergötland, bl.a. Seglora kyrka¹⁰⁹.

Några årtionden innan det västsvenska kyrkomåleriet genom målarna inom det 1702 bildade "konst- och målareämbetet" i Göteborg hade börjat skjuta fart på allvar — och fem år efter tillkomsten av portalverket, Johan Hammers takmålningar i Kristine kyrka från 1682 — dekorerades taket i Eksjö stadskyrka (riven på 1800-talet, taket nu i Statens Historiska museum). Kyrkan hade ett tunnvalvt mittskepp, dekorerat med musicerande änglar kring tre runda medaljonger, de båda yttersta med Hedvig Eleonoras namnchiffer, samt två flattäckta sidoskepp, prydda med akantusslingor och tolv bildfält med framställningar ur gamla och nya testamentet. Målningarna är signerade J. Künkel och daterade 1687¹¹⁰. Denne målare har antagits vara identisk med en i Lübeck verksam konstnär, Jür-

¹⁰⁸ Nordberg, a.a.

¹⁰⁹ Hegardt, a.a., s. 17—18.

¹¹⁰ O. Källström, Ekstjötakets målade bibelbilder, i Fornvännen 1948:1, s. 1 ff.

gen (Georgius) Kunckel, som skulle vara född i Stockholm (?) 1634, borgare och frimästare i Lübeck 1664 och död "sannolikt kort efter 1678"¹¹¹. Detta antagande bestyrks av att en mästare Jörgen Kunckel år 1680 sökte vinna inträde i Stockholms målärämbete¹¹² och, i samband med att han några månader senare visade upp sitt mästerstycke, omtalade att han i sexton år varit verksam i Lübeck¹¹³!

Någon betydande konstnär har Jörgen Kunckel inte varit. Vid utformandet av Eksjötakets figurscener har han i enlighet med tidens sed begagnat sig av förlagor i form av kopparstick från vissa bibelböcker, som han delvis i detalj har reproducerat¹¹⁴. I jämförelse med sina efterföljare, som har utfört målningar i Djursdala kyrka nära Eksjö, framstår han som en kunnig och inte alltför hantverksmässig målare.

Avsaknaden av protokoll för tiden 1684—1702 försvårar inblicken i ämbetets verksamhet under dessa år. Emellertid ger mantalsrullan för år 1689¹¹⁵ upplysning om vilka mästare som då var verksamma inom ämbetet.

Bland nykomlingarna finner man en mästare Peter Langh, "inländsk mästare" och son till den tidigare nämnde Jockim Lang. Petter Lang d.ä. (f. troligen omkr. 1650, död 1697) blev efter sin utbildning hos fadern och i Tyskland anställd 1671 av antikvitetskollegiet, där han som ritare under några års tid, sannolikt till 1674, utförde följande¹¹⁶: "1) afritat En hoop Sigiller tillijka med Leitz till S. Clara Closters afcopierade bref 2) Reest ifrån gefle til Östergötland och Westergötland, afritandes gamla monumenterna tillijka med Leitz uthi Secret. Hadorphs närvaro Anno 1672 och föllande åhr 3) afritat större dehlen af munkestenarne i Up-

sala Domkyrkio Anno 1673. 4) uthi Helsingland med Prof. Celcius A:o 1674 föllachtig, afritat 5 st. Runestentar, dem Professoren alla till sig tagit".

Efter att ha slutat sin tjänst vid antikvitetskollegiet har han ägnat sig åt målaryrket. Bl.a. har han utfört en rad målningar för Hedvig Eleonora kyrka¹¹⁷, porträtten av prästerna Johan Olof Acrelius, Jonas Gravander och troligen även det av Abraham Alcinus, samt några religiösa tavlor, av vilka en Golgatamålning är signerad. Av de osignerade målningarna är en, Kristus gisslas, utförd efter ett träsnitt av Dürer.

I protokollen från 1702 och framåt möter man en rad nya namn. Äldermanen Jockim Lang avsåg sig sitt ämbete 1702 och efterträddes av en mästare Nicolas Schultz. Den ena av bisittarna hette Erik Bonde (verksam ännu 1709) och hade 1688—89 varit medhjälpare åt Johan Sylvius på Drottningholm¹¹⁸. 1698 utförde han även renoveringsarbeten på Karlberg, där han bl.a. "målade och utbättrade . . . med oljefärg 5 st. fält under taket" i rikssalen¹¹⁹.

¹¹¹ Källström, a.a. samt Thieme-Becker, Allgemeines Lexikon der Bildende Künstler, bd XXII (1928), s. 103, art. Kunckel, Jürgen (Georgius). Jfr även Svenskt konstnärslexikon III, art. Kunckel (Künkel), Jürgen, i vilken felaktigt påstås att konstnären skulle ha inskrivits i Stockholms målärämbete 9/1 1664; Kunckels medhjälpare benämns här Gregorius Jünger, i själva verket har en av målningarna i Eksjötakets signerats "Georgius K. Jünger" (= Georgius Kunckel d.y.).

¹¹² Prot. 1663—84, s. 202.

¹¹³ Prot. 1663—84, s. 209.

¹¹⁴ Jfr Källström, a.a.

¹¹⁵ Publ. av Rapp, a.a., s. 65.

¹¹⁶ H. Schück, Kungl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien. Dess historia och förhistoria. III (1933), s. 149. Lundmark, a.a.

¹¹⁷ Sveriges kyrkor. Stockholm, Band III, h. 2 (1920). Hedvig Eleonoras kyrka.

¹¹⁸ Böttiger, a.a., s. 59 not 1.

¹¹⁹ Nordberg, a.a., s. 96.

Bland de övriga mästarna kan nämnas Anders Dahl, som möjligen är mästare till några målningar med religiöst innehåll — Kopparormen och Isak offras — i Hedvig Eleonora kyrka¹²⁰, och Danckwardt Pasch (d.ä., f. i Lübeck 1660, åldermand i Stockholms målärämbete 1724—26, d. 1727), fader och även lärare till bl.a. porträttmålaren Lorentz (d.ä.) och dekorationsmålaren och hovintendenten Johan (d.ä.). Själv var Danckwardt Pasch d.ä. i övervägande grad hantverkare och här bl.a. under en lång följd av år under 1710- och 20-talen varit sysselsatt med finare dekorationsmålning i Jacobs kyrka och församlingshus¹²¹. Efter hans död förestods verkstaden av sonen Danckwardt (d.y.), som bl.a. på Karlberg även arbetat med enklare hantverksmålning — ”järngalleriernas anstrykning på altan(taket) samt mellan kyrkan och fruntimmersflygeln”¹²². Liksom fadern erhöill han titeln hovmålare.

År 1703 upptogs en ny mästare i ämbetet, Christopher Christman (d.ä., vald till bisittare 1721 och till åldermand 1726, d. 1727), i vars verkstad Carl Gustaf Pilo fick sin första utbildning i måleriet — 1723 inskrevs han som lärgosse. Verkstaden övertogs av sonen Christopher (d.y., mästare i ämbetet 1725, åldermand 1740—41, d. 1743), som arbetat såväl som förgyllare, bl. a. i Hedvig Eleonora kyrka¹²³, som tapetmålare — sålunda stämplade han ex.-vis den 12 april 1742 tapeter i Hallrätten¹²⁴. Hans dotter Dorothea var gift med landskapsmålaren och ämbetsmålaren Johan Filip Korn.

Om den Christmanska verkstaden kunde åtaga sig andra och i konstnärligt avseende mer avancerade uppgifter är — även om så har antytts¹²⁵ — inte närmare känt, och detsamma gäller de flesta

av målärämbetets medlemmar under denna tid. Av protokollen framgår att man — i synnerhet under 1730-talet — förde en hård kamp inom ämbetet för att söka höja kvaliteten på gesällproven inom det yrke, som målarna själva gärna kallade ”en ädel profession”. Även detta kan kanske betraktas som ett tecken på att ämbetsmålarna nu började bli medvetna om att deras ställning till den fria konsten var en annan än den deras ämbetsbröder intog under 1600-talet, då det bland skråmålarna fanns de som vid sidan av rent hantverksmässiga arbeten kunde genomföra även konstnärligt kvalificerade uppgifter. Att den konstnärliga kvaliteten genom denna sammanblandning av hantverk och konst i många fall inte blev så betydande får man antaga, men å andra sidan visar ett exempel som Christian Thum att även högst betydande resultat kunde uppnås inom hantverkarnas led.

Stockholmsämbeets tillbakagång under 1700-talet är klart skönjbar. Konstakademins grundande kan emellertid inte betraktas som en orsak till denna utveckling, eftersom denna ritskola tvärtom kom till stånd som en följd av att man i samband med att arbetet på slottet omkring 1730 togs upp på nytt fann att målärämbetet hade spelat ut sin roll som konstskapande institution.

Att huvudstadens målärämbete fick en sämre ställning än den som under 1700-talet tillkom landsortsämbetena och bland dessa framför allt Göteborgsämbeets, får man som påpekats tidigare¹²⁶ tillskriva

¹²⁰ Sveriges kyrkor, Hedvig Eleonora (a.a.).

¹²¹ Sveriges kyrkor, Jakob (a.a.).

¹²² Nordberg, a.a., s. 112.

¹²³ Sveriges kyrkor, Hedvig Eleonora (a.a.).

¹²⁴ M. Hallman, Målare och urmakare, flickor och lösdrivvare (1916), s. 164.

¹²⁵ Levertin, a.a., s. 72.

¹²⁶ Hegardt, a.a., s. 12—13.

den för stockholmsmålarna besvärande konkurrensen från hovmålarna och senare också de krav på konstens frigörelse från skråtvång, som restes inom den nybildade konstakademien. I Stockholm saknades också den direkta förutsättning för uppkomsten av ett dekorativt måleri, som de många trävälvda kyrkorna i Väst-sverige utgjorde.

Emellertid finns det i Stockholmsäm-betet undantag från regeln att endast hantverksmåleri skulle ha presterats av dess medlemmar under 1700-talet, de mest kända Lorens Gottman (f. 1708, d. 1779) och Johan Filip Korn (f. 1727, d. 1796). Lorens Gottman tillhörde en känd ämbetsmålarläkt i Stockholm¹²⁷ — fadern, Anders Gottman d.ä. (f. 1692, d. 1761) var konterfejare och målarålder-man, känd bl.a. genom porträtt av greve J. Sparre på Tosterup och av kyrkoher-de Chr. Humble i Länna kyrka, brodern Anders (d.y., f. 1735, d. 1768) var verk-sam som konterfejare i Stockholm, och sonen Wilhelm Fredrik (f. 1746, d. 1801) var en av de mer kända dekorationsmå-larna i Stockholm vid 1700-talets slut samt från 1781 även lärare i teckning och ornamentsmålning vid Konstakade-miens principskola.

Lorens Gottman blev mästare i Målar-ämbetet 1731 och var bisittare 1741—46. Vid sidan av sin omfattande och välre-nomméerade verksamhet som dekorations-målare utförde han en rad betydande alt-artavlor — som vanligt vid denna tid efter utländska förebilder — bl.a. i Ka-tarina (1735) och Maria (o. 1750) kyr-kor i Stockholm, i Alvesta kyrka (1755) och Lidingö kyrka (1756) samt Österby bruks kyrka ("Nedtagandet från korset", som enligt en samtida fransk konstkän-nare skulle ha vunnit bifall t.o.m. om den

funnits i Louvren). Han var desutom en av tidens främsta landskapsmålare. 1770 utnämndes han till kungl. hovmålare och valdes vid Målare- och Bildhuggareaka-demiens (f.d. Ritareakademiens) instift-tande 1773 av Gustaf III till ledamot till-sammans med Roslin, Hall, Pilo, Lafren-sen d.y., Masreliez, Hilleström och Per Krafft¹²⁸ — att en av målarämbetets medlemmar blev upptagen i en sådan krets av storheter måste innebära, att han utgjorde ett lysande undantag bland sina ämbetsbröder.

Även Johan Filip Korn hedrades med att bli invald i Akademien — som agrée — vilket skedde 1777. Fem år senare an-ställdes han som vaktmästare vid akade-mien, vilket tyder på att hans ekonomiska situation vid denna tid var mindre god. Korn, som var född i Uddevalla, kom tidigt till Stockholm, där han utbildades till målare av ämbetsmästare, först hos Christopher Christman d.y., vars dotter Dorothea han 1762 gifte sig med, sedan hos Friedrich Carl Schoultz som gesäll. 1759 blev han mästare i ämbetet med ett mästerstycke, "hvilket med behörig app-lication, flit och smak fanns vara beröm-ligen förfärdigadt så att däri ej lastbart fel syntes". Som landskapsmålare har han nämnts vid sidan av Säfvenbom¹²⁹ men har i stor utsträckning varit bunden av tapetmåleriets formschema och opåverkad av de nya stilelement, som bl.a. Säfven-bom införde¹³⁰.

De båda sistnämnda målarnas verk-samhet inföll till en del efter 1700-talets mitt, då Stockholms målarämbete i stort

¹²⁷ Svenskt konstnärslexikon II, s. 300 f.

¹²⁸ Looström, a.a., bil. B.

¹²⁹ C. Eichhorn, art. Korn, Johan Filip, i Nor-disk Familjebok (1911).

¹³⁰ Svenskt konstnärslexikon III, art. Korn, Jo-han Philip.

sett hade upphört att spela en roll för den fria konsten. En träffande, överdådigt formulerad karakteristik av konstsituationen i Sverige vid denna tid har Levertin skänkt oss¹³¹: "Med hitkomsten af den nya franska konstnärskolonien inbröt en ny tid, då akademien organiserades och med sin pedagogik ersatte atelierernas gamla traditioner, och då konstnä-

terna högdraget skilde sig från yrkena. Det var Tessins, Hårlemans och Lundbergs stilskifte, då den franska rococons ande och åskådning trängde in i landet och i elektrisk kontakt med svenskt lynneskapade en gyllene ålder af svensk målarkonst".

¹³¹ Levertin, a.a., s. 73.

Zusammenfassung

Stockholms Malergilde bis zur Mittedes 18. Jahrhunderts

Genau wie andere Handwerker hatten die Maler in Stockholm — wahrscheinlich seit dem Ende des Mittelalters — eine gemeinsame Organisation. Die vermutlich älteste Zunftordnung der Stockholmer Maler entstand jedoch erst 1585. In Verbindung mit der grossen Handwerksreform in Schweden 1621—22, die zum Ziel hatte, den Handwerkerghilden im Reich eine einheitliche Form zu geben und die Verbreitung des Zunftwesens über das ganze Land zu fördern, erhielten die Stockholmer Maler am 1. September 1622 eine neue Zunftordnung, die dann mit nur unbedeutenden Änderungen bis zur Auflösung der Gilde 1867 in Kraft blieb. — In der Zunftordnung von 1622 wird u.a. das Führen eines Protokolls vorgeschrieben. Der vorliegende Aufsatz stützt sich zu einem grossen Teil auf die Protokolle der Malergilde, von denen die der Jahre 1663—84 und 1702—1867 erhalten sind (Nordiska Museet). Vom Zunftzwang befreit waren Maler, die im Dienst der Krone oder des Adels standen. Dasselbe galt für Porträtmaler; da diese dann jedoch nicht das Recht hatten, Gesellen zu halten oder andere Zweige des Malerberufs auszuüben, gehörten viele von ihnen der Gilde an. Ferner bildeten Tapeten- und Fächermaler eigene Gilden. Erst um 1800, als die Aufgaben der Tapetenmaler und der Mitglieder der Malerzunft einander anscheinend nähergerückt waren, wurden beide Gruppen in einer gemeinsamen Organisation zusammengefasst. — Neben den eigentlichen Meistern war es auch ein-

zelen Gesellen gestattet, gegen Zahlung einer Quartalsabgabe an die Zunft frei zu arbeiten. Im übrigen stimmt die Organisation der Malerzunft mit der der anderen Handwerkerghilden überein. — Das Meisterstück sollte der Zunftordnung von 1622 zufolge aus einem "Kruzifix mit Öl- oder Wasserfarbe" bestehen, und nach den Angaben der Protokolle zu urteilen war es noch im 18. Jahrhundert ein Gemälde, häufig mit religiösem Motiv, nach einer von der Zunft ausgewählten Kupferstichvorlage. Andere Protokollangaben zeigen auch, dass Übungen im Zeichnen zur Ausbildung der Lehrjungen gehörten. — Neben den Protokollaufzeichnungen über die Organisation und Tätigkeit der Gilde ziehen die Namen der in der Malerzunft wirkenden Meister das stärkste Interesse auf sich. Durch die Meisternamen, die in vielen Fällen, und zwar besonders in der frühen Zeit der Gilde, aus der schwedischen Kunstgeschichte bekannten Malern gehören, lässt sich ablesen, wie gross die Rolle war, die die Gilde in verschiedenen Epochen für die freie Kunst spielte. Stockholms Malergilde hatte offenbar ihre Bedeutung in dieser Hinsicht verloren, als zu Anfang der dreissiger Jahre des 18. Jahrhunderts die Kunstakademie entstand. Diese brachte u.a. den künstlerisch tätigen Malern die Befreiung vom Zunftzwang, was jedoch erst in den ältesten Statuten der Akademie aus dem Jahre 1773 deutlich zum Ausdruck kommt.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

”Luokkaliina” än en gång

En notis om användningen av det vita likklädet i Sörmland

Av Gösta Berg

I en detaljrik skildring av seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland, främst grundad på uppgifter från Mangskogs socken, fäste Nils Keyland uppmärksamheten vid sedvänjan att binda vita linkläden vid betselringarna, ibland även vid selkroken på den häst som drog likvagnen till kyrkogården¹. Med användning av ett stort nyinsamlat material granskade sedermera Nils-Arvid Bringéus i denna tidskrift sedens utbredning i vårt land och insatte den samtidigt i ett större geografiskt sammanhang². Bringéus ansåg sig kunna konstatera att det rörde sig om en finsk sedvänja som vunnit insteg i Värmland genom immigrationen dit av finska befolkningselement under 1500- och 1600-talen. Han framdrog ett stort antal paralleller från Baltikum och Östeuropa och menade att den funnit spridning i Finland genom inflytande österifrån. Slutligen har Asko Vilkkuna på ett klagörande sätt tecknat den föreställningsvärld som bildar bakgrunden till användandet av det vita klädet i detta och andra sammanhang³.

Dessa djupare sammanhang skola här inte upptagas till förnyad diskussion, jag önskar endast med en nyfunnen notis bidra till kännedomen om sedens geografiska utbredning i Sverige. Bringéus kartbild — jag bortser här från förekomsten i den nordligaste delen av Norrbotten — visar en stor koncentration till

Värmland och närliggande bygder i grannlandskapen. Det faller emellertid i ögonen att utbredningen å ena sidan går åtskilligt utanför det område där nämnvärd finnbebyggelse någon gång förekommit, å andra sidan är begränsad till de västliga finnbygderna. Alla belägg saknas sålunda från de viktiga, av finnar befolkade områdena i Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland etc. Det ligger numera nära till hands att jämföra Bringéus kartbild med dem som Niilo Valonen 1952 publicerade i sin avhandling *Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen über säkra finska kulturinslag*, såsom näverskon (s. 225), lieskon av näver (s. 166), näverkonten (s. 151, 156/157) och saltflaskan av näver (s. 117, 119). Spridningen täcker här på ett helt annat sätt det finska befolkningsunderlaget.

Bringéus kan hänvisa till utbredningen av det s. k. Peregrinus-ropet ”Bind dina hundar”, vilket av Karin Danver antogs vara ett finskt bruk som inkommit i Värmland och närliggande bygder i samband med invandringen dit 1580—1660. Denna teori har bestridits av vissa forskare men vunnit anslutning hos andra och det är svårt att komma ifrån de argument som anförts för en förbindelse mellan Sverige och Finland i detta fall. Men märklig ter sig även här kartbilden med en spridning ända ner i Marks och Kinds härader i Västergötland, samtidigt som alla belägg saknas från andra landskap med finsk bebyggelse av samma slag som i Värmland.

Bringéus är också medveten om att en omständighet talar emot en så hög ålder som han vill ge det svenska bruket av likkluten, nämligen att lantbefolkningen inte började köra liken till kyrkogården förrän under senare hälften av 1800-talet.⁴ ”Då nu den vita duken i nästan

¹ Keyland, 1923, s. 101 f.

² Bringéus, 1950.

³ Vilkkuna, 1960.

⁴ Dessa förhållanden äro dock inte närmare utredda. I städerna förekommo likvagnar redan vid mitten av 1700-talet och på sina håll funnos sådana vid denna tid även ute på landsbygden.

samtliga fall hör till hästens utrustning och bindes i hästens seltyg, skulle man väl därav nödgas draga den slutsatsen, att också bruket av luokkaliina måste ha uppkommit först under 1800-talets senare del" (s. 12). Han hänvisar till bruket att föra liket på en hästdragen släpa, "Dessa forslingsmetoder ha som Louise Hagberg visat särskilt förekommit just i Finnbygderna." Bårsläpans användning vid liktransport är emellertid allmän i de praktiskt taget väglösa bygderna, inte blott i Värmland och närliggande trakter utan även i alla nordsvenska landskap från Dalarna och norrut.⁵ Det är svårt att förstå varför den vita duken inte kommit till användning även på andra håll än i Värmland.

En svaghet i Bringéus framställning är att han inte känner några äldre litterära belägg utan måste helt bygga på det sentida uppteckningsmaterialet. Nu finns emellertid i varje fall en sådan äldre uppgift och den kommer från ett mycket oväntat håll i Sverige. Revisorn i Kammarrätten Lars Gustaf Mauritz Upmark (f. 1811, d. 1880) efterlämnade ett manuskript kallat Några minnen från ett mycket vardagligt, men nära fulländat lefnadslopp⁶. Förf. var son till kronofogden i Södertörns fögderi assessorn Franz Gustaf Upmark (f. 1785, d. 1838), som då bodde på Hammar i Västerhaninge socken. Den 31 augusti 1823 avled kronofogdens maka Fredrika Johanna, född Giralla (dotter av majoren Lars Giralla och Ulrica Stangenberg). Om hennes begravning skriver sonen i sina Minnen:

"Begravningsbestyren gingo emellertid sin sorgliga gång, och min mors likbegängelse firades med all den högtidlighet som orten och tillgångarne medgäfvö. En serskild vagn tillreddes för likfärden och der stodo bredvid

hvarandra min mors likkista och en annan liten, hvori den oskyldiga orsaken till hennes död var innesluten. Båda nedsänktes i samma graf och den sorgliga begravningsacten förrättades af min fars svåger, Prosten Sköldberg, församlingens kyrkoherde. Alla ståndspersoner i granskapet voro inbjudna; allt gårdens tjenstefolk derjemte. De likvagnen förspända svarta hästarne kördes väl af stalldrängen, men leddes derjemte af 2:ne andra af drängarne, en på hvardera sidan vid långa hvita dukar som hängande voro fästade i betselrensarne. Alla de öfriga drängarne gingo på ömse sidor om likvagnen. Likprocessionen åkande derefter. Till begravningsceremonierna den tiden hörde, att alla drängar, både egna och främmande skulle begäfvas med hvar sitt par nya hvita handskar, hvilka också funnos till salu under namn "begravningshandskar"⁷; och då det den tiden var vanligt, att alla inbjudna, efter likbegängelsens slut, skulle återvända för att, allteftersom det föll sig, intaga middag eller aftonmåltid i sorgehuset, så hörde ock till etiketten, att en hvar derefter, vid afskedet, skulle tilldelas en påse confect om ett skålpund och en stor saffranskringla om ungefär samma vikt. Utan allt detta ansågs "en hederlig begravning" icke kunna försiggå och dessa gammaldags bruk varade ännu 20 år derefter."

Tydligt har alltså i en miljö som måste betecknas som borgerlig och som veterligen inte hade några anknytningar till Finland och Östeuropa förekommit att hästarna framför likvagnen blivit ledda med vita kläden, alldeles så som skedde på sina håll i Ryssland⁸. De vita dukar som i Värmland och annorstädes fästes i betselringarna äro givetvis att betrakta som rudiment av de kläden med vilka dragarna blivit ledda⁹.

En annan förklaring än den av Bringéus angivna — eller åtminstone ännu en sådan — måste uppenbarligen sökas. Det förefaller inte

⁵ Se, med åtskilliga exempel, Berg, 1935, s. 130. Vanligen var bårsläpan i äldre tid förspänd hästen med hjälp av en klövjesadel och något seltyg eller betseltyg var egentligen inte erforderligt. Måhända finnes det större anledning att fästa avseende vid de vita "likhandkläden" som på många håll i Sverige voro knutna kring kistan, när den bars från hemmet till kyrkogården, se t. ex. bilderna hos Hagberg, 1937, s. 343 och 419. Jfr även Keyland, 1923, s. 101.

⁶ Manuskriptet tillhör sterbhuset efter överste Johan Upmark, författarens sonson. Det har välvilligt ställts till mitt förfogande av registratören vid Armémuseum Gun Adler, f. Upmark.

⁷ I de detaljerade föreskrifter kronofogden nedskrev den 12 september 1836 för sin egen begravning heter det: "Under tåget gå mina drängar, som bära mig både ur huset och till grafven och för sådant ändamål böra, efter bruket, förses med hvita handskar, på ömse sidor om vagnen".

⁸ Bringéus, 1950, s. 6 (efter Elsa Mahler).

⁹ Keyland, 1923, även fig. 2, där en vit duk ses också i betslet; andra belägg, från Västmanland, hos Hagberg, 1937, s. 366 f.

osannolikt att nya uppgifter framkomma som klarlägga att denna egenartade folksed i vårt land både geografiskt och socialt haft en vidare spridning.

Man har tydligen att räkna med olika spridningsmönster när det gäller de ursprungligen finska kulturelementen. Vad likkluten beträffar kan lika väl som beträffande Peregrinusropet dess magiska karaktär i samband med den finska befolkningens allmänt kända egenskap av att vara specialister på detta område ha bidragit till en effektiv och säkerligen också snabb spridning även bland den svenska befolkningen¹⁰. Man kan inte utesluta möjligheten att det här är fråga om en spridning på ett senare stadium än tidpunkten för den egentliga emigrationen. Men då måste man räkna med en innovation i annan form, och det är inte lätt att veta hur en sådan skulle ha gått till.

¹⁰ Jfr Sigfrid Svensson, 1944.

Litteratur

- Berg, 1935, G., Sledges and wheeled vehicles. Stockholm
- Bringéus, 1950, N. A., "Luokkaliina". Ett värmländskt begravningsbruk av östeuropeiskt ursprung. I: Rig 33, s. 5—20.
- Hagberg, 1937, L., När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning. Stockholm.
- Keyland, 1923, N., Seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland. Några anteckningar från äldre tid. I: Fataburen, s. 94—108.
- Svensson, 1944, S., Rec. av J. Ejdestam, Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. I: Rig 27, s. 65—86.
- Valonen, 1952, N., Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition. (Kansatieteellinen Arkisto IX)
- Vilkuna, 1960, A., Valkoinen liina, vainajan liina. I: Virittäjä, s. 73—94 (fransk resumé s. 95 f.)

Repliker

Min ovan återopade uppsats var ett försök att på komparativ väg belysa spridningen av och bakgrunden till ett begravningsbruk. Svagheten i min framställning — frånvaron av äldre litterära belegg — har jag ej kunnat bota, trots att jag haft uppmärksamheten fäst på företeelsen under de 15 år som förflutit, sedan uppsatsen publicerades. Tyvärr ger ej heller Gösta Bergs nyfunna uppgift någon hjälp, då jag ej finner den relevant i sammanhanget. "Luokkaliina" var, som torde framgå av min framställning en enda duk (Rig 1950 s. 9). Könsmarkeringen, varpå jag har 43 belegg från Värmland, Norrbotten och Finland, förutsätter även en enda duk (s. 13). Det vore onekligen ganska egendomligt om företeelsen på alla dessa platser förändrats på så sätt, att två kläden ("en på vardera sidan vid långa hvita dukar") blivit ett.

Att seden blott belagts i Värmlands- och Norrbottensområdet och ej över mellanliggande områden, finner Berg tala mot min uppfattning om sedens spridning från Finland, desto

mera som man hade bårsläpor i hela Nordsverige. En konvergens mellan finska bosättningsområden och näverföremål av finskt ursprung är självfallet betydligt naturligare än ifråga om en sed. Berg räknar ju själv med "olika spridningsmönster när det gäller de ursprungligen finska kulturelementen". Att den vita duken tidigare funnits i andra finnbygder (jfr min uppgift från Norge samt not 5) är väl högst troligt. Men lika naturligt är att seden blott levtt kvar i de stora finnbygderna och där upptagits av den svenska befolkningen. Om detta i Värmland skett omedelbart efter finnkolonisationen eller först senare, kan vi däremot ej veta. Dessa anger blott terminus post quem.

Nils-Arvid Bringéus

Nils-Arvid Bringéus replik tvingar mig erinra om att likvagnen i Österhaninge kördes efter parhästar, medan fordonen i Värmland voro enbetsfordon. Varje dragare måste givetvis bära sitt likkläde.

Gösta Berg

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Manne Hofrén, landsantikvarien som författare

Av *Sigurd Wallin*

En landsantikvarie i första ledet, en av dem som kring 1920-talet kommo till en länsstad som den förste i sitt ämbete, kom sannerligen inte som en hednamissionär till några "svarte morianer". Det gällde ju främst vårt lands utvalda kultuorter, de gamla stifts- och landskapscentralerna, platserna för hela raden av den tidigare periodens fornminnesföreningar med sina illustra representanter av lärda och vittra lektorer, fornminneskunniga samlare, uppfyllda av entusiasm för landskapets historiska värde, idealister och organisatörer. Den förste landsantikvarien kom som ett nytt led i denna kedja, kom till dukat bord med rika samlingar, tidskriftsserier och historieverk och till stora arbetsuppgifter som han skulle avlyfta från dem som varit musei- och fornminnesvårdare vid sidan av en ordinarie ämbetsuppgift. Landsantikvarien var fackmannen — oftast den förste i orten — som fick ägna sin tid helt åt museum och kulturminnesvård. Förhoppningarna löpte samman mot honom — och uppgifterna.

Museiuppställning i nyutrustade rum i Kalmar slott som rensats från svårutrotad gammal trämask blev den förste landsantikvariens första uppgift. Och med lyckliga grepp gjorde han sig också till en systematisk forskningsresande i eget land och samlade sig en fond av gedigna detaljkunskaper om kulturförhållanden och människor i det långsträckta länet allt ifrån Valdermarsvik till Brömsebro. Att dessa hela området täckande studier specialiserades främst på herrgårdskulturen gav åt studiet en grundläggande styrka, då det gällde ett så rikt herrgårdslandskap som Kalmar län i sanning är, där godsens drift genom lång tid varit ledande för huvudnäringarnas utveckling, och där godsherrarna i stor utsträckning hört till rikets ledande skikt och

icke minst herrgårdsfruarna haft en nyckelställning på hemskötselns områden och under krigstider ej sällan stått för hela godsförvaltningen. För uppfattningen av kulturlandskapets föregående utvecklingsgång var detta en effektiv initialrit för en vetenskapligt välförberedd nyinflyttad. Miljön och dess aktiva generation av framträdande människor fick sammanhang och formade sig till en stor flygbild med avlyftade tak på alla gårdarna, en genomdetaljerad tavla med idel individuella drag av arbetsliv, karaktärer och hem. På en gång öppnar sig inte en sådan syn för markplanets resande främling i det krusiga Tjust eller ens i det tillgängligare Möre. Den växer upp ur dagsfärdernas rad av upplevelser. Begynnelsens skissmässigheter ge rum för fördjupning av bilden så länge det ges nya år av sammanlevnad med och inväxande i bygden.

I Manne Hofréns fall får man följa kunskapsinsamling och uppfattning i den rad av uppsatser som följde tätt på erfarenheterna och på framvisandet av det flödande bild- och notismaterial som var studiernas direkta skörd. På bildutställningar och deluppsatser följde sedan en samlad framställning i boken *Herrgårdar och boställen, en översikt över byggnadskultur och heminredning å Kalmar läns herrgårdar 1650—1850* (1937). Detta är en genomarbetad framställning, tillrättalagd som akademisk avhandling och byggd på ett stort nyinsamlat material som samlanställts med historiska källor i litteratur och arkiv, de offentliga och icke minst gårdarnas egna. Det är en förstlingsfrukt i den rad av konst- och kulturhistoriska sammanfattningsverk som byggts upp i samband med Nordiska museets långa insamlingsarbete. Anknypningen till den centralen var också klar i doktor Hofréns fall.

Och förbindelserna ha hållits i fortsättning, vilket är särskilt framträdande vid en blick på hans författarskap. I serien Nordiska museets handlingar står han i främsta ledet som författare av fyra volymer. Vad herrgårdsavhandlingen beträffar är det i första hand myckenheten av byggnadsverk och heminredning som faller i ögonen med sin rika individuella växling. Men tyngdpunkten är dock sammanställningen av områdets grupper och dessas inbördes lokalanpassning, som är frukten av självsyn och historiskt orienterande forskning. Detta ställer länsboken på ett riksplan, där den alltjämt försvarar sin plats, följd av författarens fortsatta rön och publikationer på området.

Det finns en linje i Manne Hofréns författarskap, vars upprinnelse ligger före Kalmartiden, hans första studieföremål i den norrländska hembygden. Ortskaraktären är här mycket skarpt framträdande. Norrländska bygg-, träsnides- och prydnadsmålaremästare äro skarpskurna karaktärer, som deras lärde ättling Manne Hofrén införlivat med vetenskaplig litteratur alltifrån 1920-talets början och tidigare. Det är en rad uppsatser i *Fataburen*, *Rig*, *Svenska Kulturbilder* och *annorstädes*. Inriktningen kan antydast genom ett par rubriker: En grupp norrländska portaler och deras mästare (1919); *Nyförfärvade ängemanländska möbler i Nordiska museet* (1923); *Pehr Westman i Utanö*, ett kapitel *ängermanländsk bygdekonst* (1929); *Härnösand, gammal byggnadskultur i brytningstid* (1923); *Köpmansliv i en norrländsstad, från Elias Schlstedts barndomshem i Härnösand* (1936). Ett bevis på att gammal kärlek icke rostas är en samlingsvolym från 1962 *Nordsvenska studier och essayer* med ett par äldre kapitel men flertalet nyskrivna (anm. i *Rig* 1963). Boken vidgar ämneskretsen med studier i minnesböcker, brevsamlingar och reseanteckningar, som alla spegla norrländskt liv både i strävt arbete och drömmande romantik. Boken ingår i *Nordiska museets handlingar*, men det är karakteristiskt att den tryckts i Kalmar, där den minnesgode norrlänningen vuxit in genom sin långa livsgärning.

Där i Kalmar medförde tjänsteplikterna ett fullt fång av publikationsuppdrag med en ryggrad av periodiska skrifter och ett stim

av aktualiteter i fackorgan och i pressen. Kalmar läns fornminnesförenings serie av årliga meddelanden — sedermera årsboken *Kalmar län* — övertog Hofrén i och med 1925 och har redigerat den genom årtiondena fram till 1962, trettioåtta årgångar. Både formellt, med trogen regelbundenhet, och till innehållets art har denna årsbok alltjämt hållits på en ytterst respektabel nivå. Gedigenheten har förenats med en åskådlig lättillgänglighet, som står som det bästa bevis på att vederhäftigt innehåll i saklig form ingalunda behöver vara onjutbar, något som stundom påstås.

Parallellt fogade sig Kristoffersgilletts krönika som en speciellt Kalmarstadshistorisk serie i en sällskapsmässig gillchistoriekostym. Med landsantikvarien som redaktör fick det kulturhistoriska innehållet sin vederbörliga betoning.

Museivägledningarna bilda en liten sidostrom av periodica genom raden av moderniserade upplagor. Och där bredvid uppstod som produkter av årsböckerna serier av vägledningar för särskilda grupper, yrken eller monument både inom fornminnesföreningens och Kristoffersgilletts område. Som exempel av Hofréns hand kunna nämnas: *Söndagspromenaden runt Kalmar* (1934); *Stilmöbler från Vasatid till Karl-Johan* (1945); *Segelsjöfartens minnen* (1952); *Bötterums gästgivargård, ett nytt kulturreservat i Kalmar län* (1948). Nyttillkomna institutioner som t. ex. Kalmar konstmuseum har krävt motsvarande författarskap liksom också sakkunskapen från länscentrum anlitas av de efter hand i allt större antal framträdande hembygdsföreningarna vid museiarrangemang och för vägledningsskrivari, såsom t. ex. *Västervik för sitt museum* (1950) och *Oskarshamn för herrgården Fredriksberg* (1959).

Den författarverksamhet som jämte det direkt till tjänsten hörande trycket ger en ledande ställning åt en landsdels kulturminneshärd är till art och omfång helt beroende av mannen. För Manne Hofréns vidkommande har det format sig till en strid ström av uppsatser och notiser och allt emellanåt en sammanfattande volymen, en monografi eller en urkundsutgåva. Liksom av sig självt har den ena uppgiften dragit den andra med sig, helt visst beroende på historiarbetets natur, som gör att varje studium av nya fynd eller före-

teelser öppnar nya utsikter, sammanhang och orsakskedjor. Mångsidigheten inom ett samhälles liv bjuder allt fler ämnesområden för omtanken om minnena. Kulturminnesvårdarens program får orkestral bredd, vilket hans skriftställer åter speglar, när pennan i hans hand löper flinkt och flitigt. Även en flyktig översikt får gripa till uppdelning i vissa ämnesgrupper.

Närmast ligger studiet av områdets bebyggelse och leverne i ett fullföljande av det ovan omtalade herrgårdsstudiet. Ämnet är outtömligt och har givit upphov till en beständig fortsättning icke minst betonande de betydande jordägarpersonligheterna och deras roll i samhället. Exempel äro uppsatser som den om Arvid Bernhard Horn som sockenherre på det redan från medeltiden bekanta Fogelvik (1953) och böckerna om Helgerum i Tjust, personkrönika och byggnadshistoria (1949), och Människor och miljöer, kulturbilder ur brev och dagböcker (1945). Vidare Fogelfors bruk 1744—1944, konturer till en historik (1944) och notiser om de genom brand förlorade herrgårdshusen på Vinö, Låckebo och Danerum (1941, 1962). När det gäller bygderna mer allmänt kan mångsidigheten i intressena här endast demonstreras genom ännu en uppräknings av ämnen, vilken måste bli lång även i största sammandrag. Det gäller: Hus med stuga och loft i Kalmar län; Korsvirke i Kalmarbygden; De gamla landsvägar; Kakelugnar och kakelungskonst i sydöstra Sverige; Gammaldags lek och spel i Kalmar län; Indelningsverkets boställen; Stensö och Vasaminnet; Slagans sång på logen, ett stycke allmogepoesi; Ölands väderkvarnar; Gamla gästgivaregårdar i Kalmar län; Vid Brömsebro anno 1645, till 300-årsminnet; Carl Rappe och 1700-talets vägväsen i Östsmåland och på Öland; Ölands Åkerbo, en storkommun med rika bygdetraditioner; Hossmo, ur sockenkrönikan; Marknader i Kalmar län; Resmo källa; Den öländska bebyggelsen fotograferas från luften; Loftstugan i Gammalsby, Öland; Till Stora Alvarets kulturhistoria; Tryserumsklockarens jullekar och dansvisor; Bebyggelseundersökningar på Öland; Gästgivarklubban från Vika i Lofta; Ölands kroppkåkor och Ölandsnötter; äldsta belägget på namnet Tjust, ett nytt fynd. Denna brokiga lista får som tyngdpunkt på slutet en sockenhisto-

ria och beskrivning om 750 sidor, Ålems socken med Manne Hofrén som redaktör, tjugou medarbetare och Ålems hembygdsförening som utgivare (1949).

Det sätt på vilket kyrkan och dess samhällsfunktioner framstå i detta författarskap är signifikativt för såväl fornminnesintresset som för kännedomen om seder och bruk och om prästerskapets förhållanden. Stora märkligheter bland kyrkorna äro den romanska träkyrkan i Pelarne, Frödinge timmerkyrka, Voxtorps rundkyrka och från nyare tiden framför allt stiftets egen domkyrka, vilket allt åter speglas i historiker och vägledning, liksom kyrkorestaureringarna i allmänhet och stiftets kyrkobyggnadskonst under de senare århundradena. Kyrkobildhuggaren Jonas Berggren uppmärksammas i ett meddelande liksom Nils Isak Löfgrens notiser om Mönsterås gamla kyrka, kyrkoavbildningar av prosten Thörnewall i Gladhammar och bland inventerierna den uppseendeväckande förekomsten redan år 1722 i Tryserums kyrka av ett par silverjustakar som tillverkats tidigast 1707 för kosackhövdingen Mazepa, säkerligen för en helt annan kyrka. På kyrkbacken, bilder och notiser från kyrkvall och kyrkogård (1962) är en sammanfattande redovisning för kyrkplatsens samhällsfunktioner. Prästladorna i Resmo och Sandby (1962) talar om prästunderhållet liksom uppsatser om märkliga prästgårdar i Glömminge, Kristvalla och skalden Jacob Wallenbergs mönsteråshem Lilla Forssa. Och vidare står minneskorset på Kyrkogårdsskär som ett sentida märke på en övergiven plats för kyrklig funktion, en parallellföreteelse till de gamla mord- och minneskorsen som restes utmed vägen.

För ett län med så exceptionellt långa kuster står sjöfarten långt fram på listan av näringarna och följaktligen gör den det också i Manne Hofréns författarskap. Och det kan ej vara alldeles oriktigt om man tycker sig känna vissa fläktar av särskilt tycke för just detta område hos författaren, så väsentligt, så mångsidigt och så fantasieggande som ämnet i sig självt är och som det behandlas. Det går ej av för mindre än ytterligare en uppräknings, Hofrén har skrivit om yrket ur så många synpunkter: En notis från Stranda härad, belysande primitiv rättskipning inom fiskelagen (1925); Timmernabben, några anteckningar

om sjöfolk och skeppsbygge i Ålem (1939); Smålandskust (1939); Smålänningar under segel, sjöfart och skeppsbygge vid Kalmarsundskusten (1943); Skäggenäs, en småländsk kustbygd (1944); Skeppsvarv och byggplatser från Västervik till Torhamns udde under 1800-talet (1947); Från Spårö till Västervik (1962); Briggen Hoppet av Västervik (1961); Mastkorgen i Gamleby (1945); Anteckningar om varv och redare i Söderåkra (1951); Värnanäs, ett berömt segelfartygsvarv i Småland (1944); Helgerums skeppsvarv (1948); Redare, sjöfolk och skepp, notiser om Kalmarflottan på 1670-talet (1936); Ett skepp går av stapeln, utloppsöl på Kalmar skeppsvarv (1945); Kalmar som hamnstad (i stadsfullmäktiges minnesskrift 1962); Bärnings- och dykerikompaniet (1960); Sjöfart och sjömanshus i Kalmar, ur handelssjöfartens historia, en historik med anledning av Sjömanshusets i Kalmar 200-årsminne (1954); Pataholm, kulturhistoriska notiser kring smålandskustens gamla köpingsväsende (1946). Med dessa båda sistnämnda arbeten krönes också detta områdes rad av kortare eller längre uppsatser med två utförliga och grundliga framställningar, i båda fallen böcker som ge ingående redovisningar och mycket upplysande besked icke minst om näringsförhållanden av för detta kustområde så egenartat slag som köpingsväsendet.

Stadskulturen över huvud och Kalmar stad i synnerhet med dess rikshistoriskt centrala fasta slott måste som ämne i ett författarskap, med slottet självt till födelseplats, dyka upp vid varje tillfälle. Därom vittna redan raderna av återkommande kalmarhistoriska notiser i tidskrifternas många årgångar. Någon samlad Kalmar stads historia får man ej se, beroende på att en sådan betydande uppgift fordrat mångfalden av moderna delundersökningar på en rad av områden, och dessutom på att staden lever i skuggan av flera stora historieverk från gångna tider och även sådana av speciell art, såsom bl. a. fortifikationshistoria. Hofrén erinrar själv därom i företalet till sin grundliga förnyelse av P. S. Berggrens populärt hållna Kalmar stad och dess historia, andra upplagan 1936. Ej heller slottets egen byggnadshistoria har sin fulla plats bland Hofréns skrifter, helt naturligt, då under hela hans Kalmartid professorn och riks-

antikvarien Martin Olsson varit verksam som slottets både restaurator och historieskrivare med en gigantisk byggnadshistorik. Men både stad och slott ha trots allt detta haft många ämnen som krävt och fått behandling. Skepps- och sjöfartsnäringen är redan nämnd. Både den försvunna medeltida staden och den nu 300-åriga fästningsstaden på Kvarnholmen äro behörigen uppmärksammade, och bland enskilda byggnader äro utom domkyrkan att nämna rådhuset, tidningen Barometers hus och det Krusenstiernska huset med dess trädgård, ett kulturresevat på medeltidsstadens mark. Ett utsökt privattryck har till föremål gårdsidyllen Wolkeanum (1950) på samma historiska jord. Orienterande promenader bland den byggnadshistoriska monumentrikedomen träffar man, men det länge förberedda monografiska verket om alla dessa 1600-talshus — Kalmar stads unika byggnadsminneskapital — väntar ännu sin fullbordan hos den oförtrötade författaren. Koppardrakarna på taktårnorna ha fått sin notis.

Stadens namn och stadens vapen äro diskuterade. Stadens handelsgille, bryggare och bryggerier, spegelmakare och guldsmeder presentera stadsnäringarna tillsammans med en grundlig historik över Ett varuhus i Kalmar under åttio år, Ludvigs aktiebolag (en volym 1953). Skarpskytterörelsen har fått sin behandling (1941) och Kalmaritisk kulturmiljö framhålles vid skilda tillfällen (1947, 1949).

Slottets innehåll, dess historiska interiörer och Kalmarmuseets samlingar med alla betydande nyförvärv både från nyare tid och de uppseendeväckande fynden från länets förhistoria och från slottets egen omgivning ha sin behandling given i väglednings- och årsredogörelselitteraturen, särskilt omhuldat av en man som ständigt betraktat sig framför allt som museiman. Här kan tilläggas uppsatsen om Ståthållarväningen (1932) och om den säreigne kommandanten Kock (1955) vars person fått sin fängslande historik genom förmedling av Stagnelius såsom hans ungdomlige uppvaktare i backanalisk lek. I en volym har slutligen en knippa artiklar om äldre tilldragelser från slottets rikshistoriska framfarna blivit sammanställda under titeln Historieglimtar från Kalmar slott (1961, tidningen Barometers förlag).

Av länets övriga städer ha flera redan ovan

blivit omnämnda i olika sammanhang. Här kan ytterligare nämnas artikeln Besvärsgatan och Raketgränd, några bilder från "Fnyket" i Oskarshamn (1948). Till köpingshistoriken Pataholm sluter sig Ur Bergkvara köpings historia (ett kapitel i Söderåkra minnesskrift 1951). Men även detta område har en tegelstensvolym, Oskarshamn 1856—1956, redigerad av Manne Hofrén med dussintalet medarbetare (1956, 687 sidor med 279 bilder).

Samma roll som de olika regementsuniformerna kunnat spela vid dansbanorna i vår tid ha sockendräkterna haft vid lekstugor och auktioner, där grannsocknarnas ynglingar råkat i strider med varandra. Dräkten markerade samhörigheten och åtskillnaden från grannarna liksom sockenbonamnen, som inspirerades av synen på grannen och dikterades reciprokt. Enhetligheten i dräkt inom sockensamfundet omhuldades genom stämmobeslut, d.v.s. överenskommelser av samma art som byordningarna eller fiskelagens rättskipning, självbestämda lagar som reglerade de närmaste enheternas liv. De större samfälligheternas angelägenheter representeras t.ex. av landstingen, den statliga rättskipningen i sin ordning av häradstingen, allt uppmärksammat i landsantikvariens produktion, verifierad med ännu en lista på rubriker: Sockendräkt och häradsdräkt, några anteckningar om allmogens dräktskick i Kalmar län (1927); En byordning från år 1744 (1926); En notis från Stranda härad, belysande primitiv rättskipning inom fiskelagen (1925); Marknader i Kalmar län (1957); Ideer och människor kring Kalmar läns första landsting (1956); Kalmar-tinget, Kalmar läns södra landsting 1863—1963, ett sekels samhällstjänst (1963); Tjust-tinget flyttar (1959); På rätten tingstad, några notiser om de gamla tingsställena i Kalmar län (1935); På rätten tingstad, några bilder och notiser rörande de gamla tingsplatserna i Kalmar län (1949); På rätten tingsstad, några notiser om Tjusts häradsting och tingshus i Gamleby med bilder ur domsagens och Tjustbygdens historia, med bidrag av Arnold Sandberg och Ingegerd Wickenberg (1960, anm. i Rig 1961). I denna grupp är den fylliga volymen, som slutar raden, ett gott exempel på författarens lyckliga förmåga att framlägga ett stort och omfattande ämne i stark förkortning med bibehållande både av dess konkreta karaktär

och av fackinnehållets allmänbegriplighet.

Intresset för konsten har i första hand manifesterats genom framhävandet av dess topografiska produkter, utställningar och uppsatser om länet i konst och bildverk och om Kalmar i konsten. I och med det egna konstmuseets tillkomst blev väglednings- och utställningskatalogförfattandet aktuellt. Lokala konstnärer ha behandlats, såsom konterfejaren Edvard Orm och Kalmarmålaren Sven Lindblom, och i den stora monografien över Per Ekström (1947) har Hofrén visat prov på djup förståelse för ett konstnärskap av rang.

Den skatt av minnen som vilar i levnadsteckningar från tidigare år och från skribenter ur skilda läger har en egenskap av ständig aktualitet. Dess publik är alltid färdig att konsumera nytillgängliga alster och nya upplagor av de välkända. Det området har Manne Hofrén icke försummat, vilket kan belysas med rubriker sådana som: Erik Arbins Lefwernes Lopp, en versifierad självbiografi från 1700-talet, utgiven med inledning (1952); En studieresa genom Kalmar län 1775, A. G. Barchæus berättar om jordbruk med binäring i Östsmåland och på Öland (1959); Om bygdesnickaren och spelmannen Karl Stenholm och hans minnen, Lefvandets teckning af snickaren Karl Stenholm i Kafvelnäs (1961). Huvudnumret är emellertid Byskomakaren Jonas Stolts minnen, anteckningar från Högsby socken i Kalmar län. Med berättigad uppskattning utgavs först ett utdrag i Danmark 1890 av folklivsforskaren Mejborg, sedan fullständigare av Artur Hazelius 1892. Utsåld och eftersökt utgavs den åter i Kalmarårsskriften 1935 och när även den upplagan blev en raritet kom en ny kommenterad sådan 1956.

Vården av minnena är genom landsantikvariens hela verksamhet det centrala, själva målsättningen och resultatet. I författarskapet är den synpunkten också alltid närvarande — som tågverkets röda tråd i Englands flotta — och har bort framlysa genom varje särskilt ämnesområde som passerat härovan. Direkt och programmässigt utgör kulturminnesvården också det ständigt återkommande ämnet i form av principuttalanden och arbetsprogram och med redovisning för de efter hand uppnådda resultaten. Det är framför allt i årsböckerna som dessa ämnen regelbundet möta: hembygdsverkets uppväxt genom ortsföreningar,

förbund och museer, hembygdskunskapens befordrande genom skolan och via museet, den växande litteraturen, kulturmässor och hembygdsgagar. Artikelraden blir följande: Skolan, museet och hembygdsvården (1939); Hembygdsstudier och hembygdsvård (1942); Kalmar, en studieplan i hembygdskunskap (1942); Hembygdsföreningar och bygdemuseer i Kalmar län (1939); Hembygdsföreningar och kulturminnesvård i Kalmar län (1950); Landskaps- och kulturminnesvård i Kalmar län (1957); Lokala hembygds- och kulturorganisationer i Kalmar län 1961 (1962); Genom fem årtusenden, några ord om kulturens gång och utveckling i mellersta Kalmar län (1944); Gammal i gårde, något om hembygdsminnena och det svenska kulturarvet (1940, 1943); Den gamla landsvägen, några ord om vägväsen och hembygdsvård (1927); Från Kalmarsund och Öland till Sevede och Tjust, hembygd och hembygdströrelse i Kalmar län (1946); Dagboksblad och kommentarer, ur fornföreningens och läns museets dagbok för 1942 (1943); Hembygdens kännedom, några nya böcker om öländska och småländska bygder (1943); Hembygdsgagarna i Oskarshamn 1943 (1944); Nationalparker, fridlysningar, fredningar inom Kalmar län (1935); Kulturmiljöer och byggnadsminnen som skyddats, återblick och aktuellt (1955); Bötterums gästgivarvärd, ett nytt kulturresevat i Kalmar län (1948); Fredriksberg återinvigt efter restaurering (1958, vägledning 1959, 1960); Ytterligare en Pataholmsgård som kulturminnesmärke (1959); Arkivet i Kalmar slott, källor till Kalmar läns historia samlade i Läns museets arkiv (1960).

Inför ett författarskap som Hofréns, som i stort sett visar sig utgöra en påfallande homogen helhet, stannar man gärna i beundran för både mångsidighet och avvägning. Det speglar så uttrycksfullt den helhjärtade uppfattningen av det givna ämbetet som en central livsuppgift och länet som dess arbetsfält. Men länets gränser stänga ej dess folks verksamhet och kulturhistorikern vandrar observe-

rande i länsfolkets spår. Förutom sitt eget land ha Östsmålands och allra mest Ölands folk plöjt havens vidder och Amerikas jord. Den stora kraftströmmen ut har också alstrat en återgående rännil av amerikabrev, som vittnar om länsfolkets delaktighet i stormaktens uppodling. — Det är lockande att som en slags parallell till Amerikautvandringen se på ett annat kraftutflöde från hembygden, nämligen den ström som lett från lärdomsskolan till universitetet. Mellan Kalmar nation och hembygdströrelsen är sambandet självfallet. Och även på detta område existerar en återgående kraftström — förlänad med ett tillskott av vidgad andlig kapacitet.

Vill man nu stanna med fladdret över ytan av detta författarskap, så stannar man liksom inför En reserapsodi genom fem årtusenden av kulturens gång och utveckling i Kalmar län (1944), visserligen En vandring bland ruiner (1960), ty sådana kanta historikerns väg. Han tyder deras vittnesbörd om varje tidsålders behov, som fått vika för en följandes, men som stå kvar till lärdom för framtiden såsom milstolpar på den väg vars vidarebyggande är nutidens värv. Kulturminnesvårdarens skriftställarskap är ett väsentligt redskap i hans gärning. När det som här är odlat med så stor trohet och talang, "Så förbindligt försynt på envishets grund", kan dess författare säga med Jonas Stolt "detta har jag skrivit för efterkommande att se vad som framdeles kan ändra sig ifrån denna dag" och han väntar ännu bättre resultat av framtiden "ty ungdomen kommer att få klarare ögon än vi" (1956). Samtidens tacksamhet för allt detta kan uttryckas med många av språkets vackra ord. Det skulle också kunna ske med Kalmarregementets formulering 1739 på en gåvopjäs av silver i Läns museet "för god wälfägnad wid general munstringen". Manne Hofréns författarskap har varit en tackvärd sådan mönstring av minnenas värde och vård under en betydelsefull och resultatrik mansålder med perspektiv mot en löftesrik fortsättning.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar</i> av Brita Egardt	40:—	<i>Lapparnas heliga ställen</i> av Ernst Manker	100:—
<i>Väderkvarnar och vattenmøllor</i> av Sven B. Ek	45:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg	7:—
<i>Scots in Sweden</i> av Jonas Berg och Bo Lagercrantz	7:—	<i>Leksaker och spel</i> av Arne Björnstad	6:—
<i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander ..	9:—	<i>Svenska byar, I—II</i> , av Sigurd Erixon	60:—
<i>Nordsvenska studier och essayer</i> av Manne Hofrén	30:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Bastu och torkhus i Nordeuropa</i> av Ilmar Talve	48:—	<i>Strängnäsminnen</i> av Amelie Rundberg	16:—
<i>Studier i svenskt repslageri</i> av Allan Nilson	40:—	<i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt	12:—
<i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén	5:—	<i>Så bodde vi. Arbetarostaden som typ- och tidsföreteelse</i> av Rut Liedgren ... 15:—, inb.	18: 50
<i>Svensk Jugend</i> av Elisabet Stavenow-Hidemark	17: 50	<i>Parkettläggarna</i> av Arvid Lundström	10:—
<i>Spelkort</i> av John Bernström ..	7:—	<i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall	18:—
<i>Bruksherrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow	45:—	<i>Gårdiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie</i> av Gunnel Hazelius-Berg	12: 50
<i>Papers on Folk-Medicine</i> , utg. av Carl-Herman Tillhagen ..	15:—	<i>Generationsväxlingen inom romantikens klassicism</i> av Sten Lundwall	40:—
<i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg	9:—	<i>Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen</i> av Mats Rehnberg	7:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström 15:—, inb.	20:—	<i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz ..	4:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström ..	18:—	<i>Ljusen på gravarna</i> av Mats Rehnberg	48:—
<i>Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94</i> av Anders Fahlbeck	35:—	<i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén	12:—
<i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck	20:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén	16:—
<i>Ernst och Mimmi</i> av Per Wästberg	38:—	<i>Swedish Folk Art</i> av Albert Eskeröd	5:—
<i>Lappmarksgravar</i> av Ernst Manker	35:—		
<i>Fångstgropar och stalotomter</i> av Ernst Manker	100:—		

Nya böcker från Nordiska museet

Ljusen på gravarna

av *Mats Rehnberg*. 343 s. Ill. Pris 48: —

”Rehnberg har hittat på att undersöka en sed, som är i dynamisk tillväxt, och ser ut att bli allmänt rådande både i Sverige och eljest i Europa. Det gäller seden att på julafton men särskilt på Alla helgons dag sätta ljus på avlidna anförvantes gravar. Det låter speciellt. Men som Rehnberg fattar ämnet blir det intressant. Han visar nämligen att denna sed är både en del av Europas moderna historia och även ett uttryck av traditioner och samtida stämningar i skilda delar av Sverige.”

John Landquist i Aftonbladet

”Det är en bok med snabba perspektiv, åt skilda håll. Kapitlen om ljusrenässansen är en eggande läsning, liksom sÄrlÄggandet av all-helgonakulten och firandet av alla sjÄlars dag som motiv i det nya. Sökarljuset spelar runt horisonten och fångar in grekisk-katolsk ljuskult och romersk-katolsk, och man får viktiga perspektiv på synkretism, religionernas sammansyn, när protestanter övertar en katolsk sedvana som nästan kommit ur bruk.”

S. U. Palme i Stockholms-Tidningen

Säljes i bokbandeln eller direkt från Nordiska museet